

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

FAKULTA MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ



Obor mezinárodní studia - diplomacie

Vývoj diplomatických vztahů mezi Českou republikou a Vatikánem

(bakalářská práce)

Autor: Mgr. Tomáš Kristek

Vedoucí práce: prof. PhDr. Zdeněk Veselý, CSc.

Akademický rok: 2015/2016

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a vyznačil všechny citace z použitých zdrojů.

V Praze, 3. 12. 2015

Tomáš Kristek

Obsah

Úvod	4
1. Metodické vymezení pojmů	6
2. Mezinárodní subjektivita Svatého stolce	9
3. Nová republika a církve	11
3. 1 Navázání diplomatických vztahů	13
4. Odluka církve od státu	14
5. Marmaggiho aféra	17
6. Hledání řešení a Modus vivendi	20
6. 1 Úprava hranic diecézí na území Československé republiky	21
6. 2 Církevní majetek	23
6. 3 Spor o nominaci biskupů	25
7. Sudetská krize, Mnichov a postoj Svatého stolce	27
8. Protektorát, vláda v exilu a styky do konce války	30
9. Poválečná pozemková reforma	35
10. Přerušení diplomatických styků	38
10. 1 Katolická akce	38
10. 2 Akce Kláštery („Akce K“), Akce Pravoslaví („Akce P“)	39
10. 3 Přerušení diplomatických vztahů	41
11. Do roku 1989	42
12. Demokratické období Československé federativní republiky a Svatý stolec	44
13. Česká republika a Svatý stolec	46
Závěr	52
Seznam použité zdrojů	54
Seznam příloh	56

Úvod

I přesto, že mezinárodní vztahy jsou dle názoru některých vědců považovány za nejmladší disciplínu sociálních věd, můžeme již v tradici Číny, Řecka nebo Říma sledovat určité počátky mezistátních vztahů, které jsou v 80. letech 18. století popsány anglickým filosofem Jeremy Benthamem. Studium mezinárodních vztahů se formuje v oblasti politologie a jako samostatný obor se prosadí až po první světové válce. Tyto vztahy se vyvíjejí v kontextu dějin. Bez nich nelze chápat jednání aktérů účastnících se utváření mezinárodního systému. Je ale jasné, že pouze dějiny nám nejsou schopny poskytnout odpověď, jakým způsobem se vytváří vztahy mezi státy, státy a mezinárodními organizacemi a dalšími subjekty mezinárodního systému. Na toto nám pomáhají odpovědět teorie mezinárodních vztahů, teorie vycházející z liberálně-idealistické tradice a tradice realistické. Ty poskytují specifické pohledy, s jejichž pomocí mezinárodní vztahy nahlížíme a studujeme.

Tato bakalářská práce se bude věnovat jednomu specifickému vztahu, a to vztahu České republiky a Svatého stolce. Ačkoli se objevily pochyby o tom, zda Svatý stolec je nebo není subjektem mezinárodního systému, z hlediska teorie mezinárodních vztahů o tom nemusíme pochybovat. Jde o suverénní subjekty. Od dějinného utváření tohoto vztahu ale nelze abstrahovat, protože právě v nich se vztahy vyvíjí. Zabýváme-li se právě tímto vztahem, pak lze říci, že se nejedná o vztah „typický“. Svatý stolec a papež, který je jeho představitelem, zde vystupují v poměrně širší roli, než jakou bychom očekávali u ostatních států. Papež je hlavou katolické církve, která z hlediska mezinárodního práva vystupuje jako mezinárodní organizace, a proto se jeho působení neomezuje na rozlohou malý Vatikánský městský stát v jehož rámci by se odehrávala jeho politická role. Jako reprezentant Svatého stolce v sobě spojuje jak funkci státnickou, tak, snad i mnohem více, funkci náboženskou. Z tohoto důvodu nejsou vztahy států se Svatým stolcem nesený pouze v usilování o politickou shodu, ale vstupuje do nich i otázka náboženství. V tomto bodě se v daných vztazích mnohdy objevují problémy, které by někteří mohli nazvat iracionálními. Jejich základ totiž neleží v politice, ale ve víře. Jsou to právě tyto náboženské prvky, které také určují požadavky a směřování papežské diplomacie a ne vždy jsou v souladu s tím, oč usiluje diplomacie světská.

Pokusíme se postihnout faktory, které tyto vztahy formovaly i situaci, v níž se dnes vztah církev-stát nachází. Nakolik to rozsah bakalářské práce dovolí, budu se věnovat

konkrétním okamžikům či dějinným úsekům jako například rozpad Monarchie, Marmaggiho aféra, Modus vivendi, komunismus, doba po roce 1989 a současné utváření vztahů.

Problémy s nimiž se budeme setkávat jsou dějiny samy, jejich interpretace, výjimečné postavení Svatého stolce, církve jako celku, politické ambice kontrahentů a jejich cíle ve vzájemných vztazích. Největším problémem ale zřejmě bude malé pochopení či spíše nepochopení toho, co Svatý stolec představuje a co od něj lze očekávat.

Literaturu rozdělím na tituly, které jsou přímým svědectvím vývoje těchto vztahů: Fenomén Vatikán Františka Halase, Vatikán a Československo Jaromíra Machuly, Modus vivendi Jiřího Koníčka. Tyto považuji za literaturu základní, protože přináší pohled, zvláště v případě Halasově a Machulově, přímého utváření vzájemných vztahů. Autoři působili v diplomatických službách. Díky jejich informacím můžeme lépe nahlédnout a chápat složitost celého problému vztahu státu a Svatého stolce. Koníčková kniha Modus vivendi dokumentuje utváření a realizaci smlouvy, která určuje směřování politiky státu vůči církvi i Svatému stolci. Novější papežská politika Alfréda Fuchse ukazuje, jakým způsobem papež jako hlava katolické církve působí na utváření možných dohod, jak chápe politiku a jakým způsobem ji realizuje ve spojení s náboženskými otázkami. Studium konfesního práva Antonína Hrdiny a Konfesní právo Václava Valeše přináší pohled právní. Oba autoři vychází ze společného základu, jímž je možnost realizace norem církevního práva v právu vnitrostátním. Také se zabývají, jakým způsobem se tyto církevní normy realizují v mezinárodním právu. Následují články ve sbornících Centra pro studium politiky a ekonomiky a články Společnosti pro církevní právo. Autoři článků chápou církev jako organickou složku, která svým životem spolu se státem působí v oblasti práva, zejména v otázkách principů demokracie, ale také v oblasti ekonomické. To zejména po realizaci Restitučního zákona. Cenným zdrojem pro pochopení současného stavu je rozprava poslanců Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky o návrhu na ratifikaci mezinárodní smlouvy mezi Českou republikou a Svatým stolicí. Tato rozprava vnáší pohled do názorového spektra zákonodárců a také ukazuje, o jak složité a pro některé kontroverzní téma se jedná, protože návrh nebyl postoupen ani do druhého čtení z důvodu zamítnutí usnesením č. 494 ze dne 21. května 2003.

1. Metodické vymezení

Zběžný pohled na mezinárodní vztahy nám napovídá, že tyto vztahy jsou determinovány těmi aktéry, kteří do nich vstupují. Tito vytváří mezinárodní systém, jež je určen jejich charakterem, dále mezinárodním právem, jež vztahy upravuje a stanovuje, jakým způsobem má být reagováno v případě, že jeden nebo více aktérů smlouvu poruší¹. Teorie mezinárodních vztahů, liberálně-idealistické a realistické, popisují základ vztahů a všech jejich diferencí, představují systematické zkoumání předmětu mezinárodních vztahů a určují i zásadní témata studia. Umožňují nám vidět různé rozdíly v mezinárodní politice a určují také předpoklady, které jsou nutné, mají-li být určitá jednání chápána jako mezinárodně-politická.

Teorie mezinárodních vztahů se v první řadě vztahuje k poznání skutečnosti tak, jak je, tj. předkládá nám pozitivní realitu a její poznání². Odpovídá se na otázku, jaký je skutečný stav. Takto poznaný skutečný stav ale není pouhou deskripcí toho, jak to je, ale jde spíše o pochopení, proč někteří aktéři mezinárodních vztahů jednají právě tak, jak jednají. Pokud se budeme soustředit pouze na tento skutečný stav, nebude existovat možnost srovnání, zda pozitivní skutečně odpovídá tomu, co by mělo být, tedy normě³. Normativní realita vychází z předpokladu, že je definován určitý stav. Ten vychází především z mezinárodních smluv. Jde o jistý „ideální“ stav. Norma odpovídá na otázku, jak by realita měla vypadat. Toto nám umožní vyslovit hodnocení a na jejich základě i soudy. Ideální stav je chápán jako odlišný od stavu skutečného, tedy pozitivního. Tato odlišnost může být následně předložena jako reflexe současného a normativně ustanoveného. Pouhé pozitivní a normativní poznání reality není dostatečné. Máme-li učinit nějaký pozitivní pokrok, ve smyslu opaku k negativnímu, musíme toto poznané aplikovat do praxe. Hovoříme o tom, že teorie má potenci realitu skutečně přetvářet a současně i praxe ovlivňuje tvorbu teorie. Hans Joachim Morgenthau, americký teoretik mezinárodních vztahů, k tomu, že samotné teoretizování je abstraktní a neodpovídá

1 Srov. DRULÁKOVÁ, Radka, DUBSKÝ, Zbyněk, KNOTKOVÁ, Vladimíra, TRÁVNÍČKOVÁ, Zuzana, Mezinárodní vztahy I. Úvod do studia, Praha: Nakladatelství Oeconomia, 2008, s. 9.

2 Srov. Tamtéž, s. 27.

3 Srov. Tamtéž.

dějinám, dodává: „[...] mezinárodní teorie zahrnuje jak definitivní zkušenost lidského života, tak i smrti, stejně jako existenci národa, tak i jeho zánik.“⁴

Jakým způsobem probíhá ona realizace teorie v praxi? Zdeněk Veselý v knize *Diplomacie (Teorie – praxe – dějiny)* píše: „Diplomacie je obecně vztahována k řízení mezinárodních vztahů a považována za nástroj zahraniční politiky.“⁵ Diplomacie se jeví jako pravý nástroj k prosazování teoretických východisek do praxe a současně jako nástroj, který dokáže formovat i teorii samu. V mezinárodních vztazích chápeme diplomacii nejen jako nástroj, ale je uvažována jako protiklad síly. Moc je jedním z důležitých prvků při utváření mezinárodních vztahů. Podle Lindy Flanderové „[...] pojem moci patří v oblasti mezinárodních vztahů k jednomu z nejkomplicovanějších, ale také k jednomu z nejdiskutovanějších.“⁶ Americký politolog a teoretik mezinárodních vztahů Joseph Samuel Ney rozlišuje moc na tzv. tvrdou (hard-power) a měkkou (soft-power), kdy hard-power je spojena s hmotnými zdroji v podobě vojenské a ekonomické síly. Soft-power vychází především z diplomacie. Zdroje této moci jsou nehmotné a smyslem je ostatní přesvědčit, že naše cíle jsou smysluplné a mají být přijaty za vlastní. Na základě takového rozdělení moci, rozlišujeme také různé typy států. Obvykle jde o státy typu hegemon, velmoc, regionální mocnost, střední mocnost a malý stát.⁷ Hegemon disponuje velkou ekonomickou, vojenskou i politickou silou, která nemůže být překonána ani koalicí jiných států. Takový stát má moc zcela ovlivnit mezinárodní pozice. Aby byl některý stát uznán jako hegemon, musí tak učinit státy, které spolu s ním vytváří mezinárodní systém. Velmoc disponuje významným vojenským, politickým i ekonomickým potenciálem, přesto neovládá celý mezinárodní systém, není schopen nastavit pravidla platná pro všechny, ani vymáhat právo při jejich porušení. Střední mocnost řadíme jako mezistupeň mezi velmoc a malý stát. Uvažujeme jej jako druhotný k velmoci. Má sice určitou politickou, ekonomickou i vojenskou moc, ale sám není schopen ovlivnit světové dění. Regionální mocnost dosahuje kvalit velmoci, ale na zcela konkrétně vymezeném území, jímž je

4 MORGENTHAU, Hans Joachim, *The Intellectual and Political Functions of Theory*, in: *Internal Relations. Critical Concepts in Political Science*, ed. LINKLATER, Andrew, New York: Routledge, 2000, s. 45.

5 VESELÝ, Zdeněk, *Diplomacie. (Teorie – praxe – dějiny)*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 10.

6 FLANDEROVÁ, Linda (2013), *Soft power: mít či nemít?* [online], Praha: Ústav mezinárodních vztahů, [cit. 6. 3. 2015], dostupné z: <http://www.iir.cz/article/soft-power-mit-ci-nemit>. Autorka ve stejném článku také uvádí pojetí moci vtipně jako „počasí, kdy každý na něm závisí, všichni o něm mluví, ale málokdo mu rozumí“.

7 Srov. WAISOVÁ, Šárka, *Úvod do studia mezinárodních vztahů*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 63.

region. Malé státy jsou obvykle charakterizovány jako státy s malou rozlohou, s malým počtem obyvatel, vojensky, politicky i ekonomicky nedostatečné, aby vedly jakýkoli boj.⁸

Je-li stát základním stavebním prvkem mezinárodních vztahů, pak nelze pominout některé další důležité prvky, které charakterizují stát jako stát. Jsou to autorita, teritorialita, moc, obyvatelstvo, suverenita. Autoritou rozumíme toho, kdo má právo přikazovat a současně má právo být uposlechnut. Je legitimní, je-li založena na právu, tradici, shodě nebo božím příkazu, a pokud ti, kteří pod danou autoritou svobodně a dobrovolně žijí, ji také jako legitimní uznávají. Suverenita dané autority se realizuje na konkrétně vymezeném teritoriu. Suverenitu chápeme dvourozměrně. Rozlišujeme suverenitu vnitřní, kterou chápeme jako princip nezasahování třetích stran do vnitřních záležitostí daného státu, a vnější jako vyjádření uznání konkrétní autority dalšími státy.⁹ Státy se navzájem uznávají jako suverénní a společně uzavírají mezinárodní smlouvy. Suverenita je nezbytným předpokladem pro reciproční výměnu a vůbec fungování mezi státy, tak i celého mezinárodního systému.¹⁰

Uvažujeme-li vztahy mezi ČR a Vatikánem, pak se jedná skutečně o vztahy mezi dvěma suverénními státy, i když Vatikán se právě jeho zvláštním postavením do jisté míry vymyká klasickému pojetí státu. Je malým městským státem s minimálním počtem obyvatelstva, přesto získává zvláštní postavení uvnitř mezinárodního systému. Toto je díky představiteli, papeži, který je vládcem/autoritou daného území. Vatikán tedy nelze uvažovat pouze jako stát, ale také jako sídlo katolické církve, hovoříme o tzv. Svatém stolci apoštola Petra, který díky své specifické organizační struktuře (biskupství, kláštery, ...) působí v různých státech jako mezinárodní organizace v jejíž kompetenci je vysílat své diplomatické zástupce.

Jak je suverenita v případě Vatikánu a Svatého stolce uvažována?

8 Srov. Tamtéž, s. 65-66.

9 Srov. Tamtéž, s. 66.

10 Srov. Tamtéž.

2. Mezinárodní subjektivita Svatého stolce

Chceme-li hovořit o mezinárodněprávní subjektivitě Svatého stolce, je třeba ji vztáhnout v rámci různých církví a náboženských společností pouze na katolickou církev. Ostatní společnosti sdružené v katolické církvi na této subjektivitě participují dle norem stanovených církevním, tzv. Kanonickým právem. Jedinou výjimkou z tohoto pevného pravidla představuje Suverénní řád maltézských rytířů, který je taktéž nositelem mezinárodně-právní subjektivity.

Až do zániku Papežského státu, tedy do roku 1870, kdy začíná sjednocování Itálie, je papež suverén o jehož moci a schopnosti vlády nebylo pochybováno. Okamžikem zániku Papežského státu se ale klade otázka, zda Svatý stolec může být subjektem mezinárodních vztahů i bez možnosti existence státu. Podle některých autorů Svatý stolec nemůže být subjektem mezinárodního práva, protože neexistuje stát v němž by se tato subjektivita realizovala. Důsledkem této teorie není pouze nemožnost vstupovat do mezinárodních vztahů, ale také uzavírat mezinárodní smlouvy. Proti této teorii lze postavit jinou, smířlivější, podle níž Svatý stolec i přes ztrátu území disponuje do určité míry tolerovanou mezinárodněprávní subjektivitou a může se tak stále podílet na mezinárodních vztazích. Tato teorie se nakonec v mezinárodních vztazích prosadila a díky ní se např. i Mezinárodní výbor Červeného kříže stává subjektem mezinárodního práva ačkoli se nejedná o stát, ale mezinárodní organizaci.¹¹

Na postavení Svatého stolce v rámci mezinárodního systému má zásadní vliv uzavření tzv. Lateránských smluv. 11. února 1929 podepisují zástupci Italského království (Benito Mussolini) a Svatého stolce (kardinál Gasparri) tři smlouvy, které ukončují nepřátelství z roku 1870. Obě strany vyjádřily vůli řešit římskou otázku. Výsledkem těchto smluv je vznik Městského vatikánského státu. Svatý stolec se pro vždy vzdává veškerých nároků na bývalá území Papežského státu a přiznal Italskému království „[...] plné vlastnictví, výlučnou a absolutní svrchovanost i suverénní jurisdikci“¹². Další smlouva, která byla v rámci Lateránských dohod uzavřena je konkordát, který upravuje podmínky postavení římsko-katolické církve vůči Itálii a zaručuje svobodu ve výkonu náboženství,

11 Srov. VALEŠ, Václav, *Konfesní právo*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s. 227.

12 HALAS, František X., *Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství, Diplomacie Svatého stolce, České země a Vatikán*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2. rozšířené vydání, 20013, s. 283.

kultu a také svobodu vlastního právního systému ve věcech týkajících se existence církve. Třetí smlouvu představuje dohoda o finančním vyrovnání mezi Itálií a Svatým stolicí ve vztahu k roku 1870.¹³

Lateránské smlouvy umožnily další existenci a potvrzení mezinárodněprávní subjektivity Svatého stolce. Jak ale v této situaci stojí městský stát Vatikán? Ke vztahu Svatý stolec – stát Vatikán lze přistoupit z pohledu tzv. monistické a dualistické teorie. Základní otázkou je, zda i státu Vatikánu přísluší vlastní mezinárodněprávní subjektivita, či nikoli. Monistické pojetí nepřiznává státu Vatikán tuto subjektivitu. Subjektivitu chápe příslušnou pouze Svatému stolci a stát Vatikán je považován za nástroj výkonu této subjektivity.¹⁴ Vatikán je tak chápán spíše jako stát – objekt. V tomto případě mezinárodněprávní subjektivita nenáleží samotnému státu, ale je spojena se subjektivitou vládce, který je jejím nositelem.¹⁵ Dualistická teorie chápe Svatý stolec jako suveréna státu Vatikán, ale přiznává státu Vatikán vlastní subjektivitu v rámci mezinárodního práva. Znamená to tedy, že jak Svatý stolec, tak stát Vatikán mohou samostatně vstupovat do mezinárodních vztahů, ačkoli stát Vatikán takto dělá prostřednictvím představitelů Svatého stolce.¹⁶ Vztah mezi Svatým stolicí a státem Vatikán lze chápat jako určitou formu organické unie. Ta se neomezuje pouze na působení v politice, ale působí v oblasti politické i náboženské. Každé z nich jsou však vymezeny zcela konkrétní hranice působení. Význam státu Vatikán jakožto státu spočívá snad více v jeho symbolické hodnotě, než ve faktu, že má svou vlastní mezinárodněprávní subjektivitu. Pro Svatý stolec je existence státu Vatikán zásadní, protože Svatému stolci zajišťuje suverenitu i mezinárodněprávní subjektivitu nejen fakticky, ale i dle právních norem. Tím, že v roce 1929 vznikl stát Vatikán, byly odstraněny problémy v otázce mezinárodněprávní subjektivity, které přineslo monistické pojetí.

13 Srov. Tamtéž.

14 Srov. D'AVACK, Alessandro, Vaticano e Santa Sede, Bologna: Editrice Il Mulino, 1994, s. 38-39.

15 Srov. RUFFINI Francesco, Scritti giuridici minori, Milano: Editrice Guiffre, 1936, s. 35

16 Srov. D'AVACK, Alessandro, s. 239. TRETERA, Jiří Rajmund, K problematice mezinárodních smluv mezi státy a Apoštolským stolicí, in: Revue církevního práva, Praha: Společnost pro církevní právo, 2003, s. 69.

Tento dlouhodobý boj o suverenitu a mezinárodněprávní subjektivitu Svatého stolce i o určité území na němž lze být suverénem, by se dal shrnout do jediné věty. „Papež nepotřebuje být hlavou státu proto, aby vládl, ale proto, aby nebyl ovládán.“¹⁷

Na základě tohoto rozlišení budeme v práci používat termín Svatý stolec.

3. Nová republika a církev

První světová válka znamenala pro tehdejší světové uspořádání radikální proměnu světa. Rozpad monarchie a vznik národních států přetváří Evropu, která buduje svou podobu v pohledu nových státních uspořádání a nasnadě je otázka, jaký vztah by měly mít tyto nové státy vztah k církvi.

Československá republika jako samostatná mladá demokracie se musela vypořádat s dědictvím Rakousko-Uherské monarchie. Mohly by existovat dva různé pohledy. Buď se identifikovat s monarchickým dědictvím a , nakolik by to bylo možné, pokračovat v již zaběhlých pořádcích, nebo se tohoto dědictví zcela vzdát a snažit se vytvořit svůj vlastní politický, kulturní a společenský život svobodného demokratického státu. Co ale s církví? Bylo zřejmé, že je to právě ona, která byla těsně spojena se státním aparátem bývalé monarchie a která zasahovala do jejích chodu. Je tak zcela pochopitelné, že těsné spojení církevní správy se správou státní vyvolávalo v zemích, jejichž postavení bylo v rámci monarchie spíše druhořadé, určitý odpor a to jak k panovnické dynastii a státnímu zřízení, tak i vůči katolické církvi a jejím představitelům, kteří byli díky svému úzkému napojení na státní aparát považováni za úředníky státní moci. Spojení trůnu a oltáře, tzv. Austro-katolicismus, bylo nepřijatelné. Z tohoto důvodu se přes nově vzniklou republiku převalila jak antimonarchická, tak i antikatolická vlna, která rozvrátila dosavadní pevné vazby mezi katolickou církví a státem. Tento negativní vliv se po té promítnul ve vnitrocírkevním prostoru nové republiky, ale i ve vztazích ke Svatému stolci. Československá společnost se stala vůči církvi kritickou. Její postoj nevycházel pouze ze snahy odstranit „staré pořádky“, ale byl také velmi silně ovlivněn českou reformací, husitstvím i katolickou protireformací. Na tuto nesnadnou situaci navazují v 19. století i další proticírkevní proudy, zejména radikální socialismus a liberalismus, a začínají se formovat nová hnutí

17 HALAS, František X., Fenomén Vatikán, s. 19.

odporu tzv. Volná myšlenka a Los von Rom Bewegung.¹⁸ Napjatou situaci zachycuje publicista Josef Doležal: „[...] po Vídni Řím, Řím musí býti Čechem souzen a odsouzen. Katolíci budou míti tolik práv, kolik uhájí. Kdo zůstane katolíkem, bude žebrákem [...]“¹⁹. Ačkoli byl vztah společnosti nové republiky ke katolictví a tím samým i k církvi a jejím představitelům nepřátelský, přesto si mnozí uvědomovali, že to byla velmi často církev a její členové, kteří se zasloužili o vzdělanost i kulturu. Ani toto však nedokázalo překonat a zvrátit jistý nedůvěřivý vztah k papežství. Papež byl stále tím, kdo reprezentoval instituci přátelskou monarchii. Jistý vztah rezervovanosti nevládl pouze na straně republiky. Vzájemné vztahy byly komplikovány tím, že vládla určitá oboustranná nedůvěra. Díky husitskému dědictví lze říci, že se oficiální kruhy církve na Čechy nikdy nepřestaly dívat jako na „husity a heretiky“, kteří dokázali ve středověku vzdorovat katolickému Římu. Dalším problémem byla i otázka národního uvědomění. Češi pravděpodobně jako první v Evropě uchopili náboženskou svobodu a svobodu svědomí více než jako otázku týkající se náboženství, spíše jako věc národní hrdosti a národní identity. Česká otázka, jak o ní píše František Halas, je nejen otázkou náboženskou, ale i myšlenkou národního uvědomění.²⁰ Na jedné straně tedy můžeme pozorovat, že idea českých dějin spočívá ve vysokých morálních hodnotách české reformace, jejichž nositelem byl zvláště Jan Hus a jednota bratrská, na straně druhé nelze pominout, že český národ a jeho dějiny jsou součástí většího celku západoevropských dějin a jejich vývoj je určen vším tím, co západní Evropa ve své kulturně-dějinné tradici přináší.

Velkou osobností, která formovala politické dění, byl první prezident Masaryk. Jistým paradoxem je, že to byl on, kdo ještě před červencem roku 1914 nepředvídal vznik nějakého samostatného českého či československého státu. Budoucnost svého národa spatřoval spíše ve federalizovaném Rakousku.²¹ Přesto je to právě Masaryk, který vystupuje nejen jako představitel nové republiky, ale do jisté míry i jako představitel nového společenského uspořádání a také jako ten, kdo vystupuje proti církvi. Svazek

18 Srov. PEHR, Michal, ŠEBEK, Jaroslav, Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918 – 1928), I. Úvodní studie, Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2012, s. 13.

19 Tamtéž, s. 14 – 15.

20 Srov. HALAS, František X., Fenomén Vatikán, s. 541.

21 Srov. Tamtéž, s. 544.

církve s monarchií pokládal za zlo stejně, jako někteří další²² i z řad církve. Masaryk pokládal vazbu církve na vše, co představovala stará monarchie, ze neoddělitelnou součást podstaty katolicismu a tím i církve. Tato vazba tedy musela být odmítnuta. Nicméně zdá se, že si Masaryk byl dobře vědom, že nemůže ignorovat církev a katolíky, protože byli součástí společnosti a stejně ani nebylo dlouhodobě udržitelné ignorovat Svatý stolec, protože demokratické země spolu navazují diplomatické vztahy a Masaryk Československo za demokratickou zemi považoval.

3. 1 Navázání diplomatických vztahů

Přes všechny spory a nevráživosti to je právě Svatý stolec, který mezi prvními uznává nově vzniklou republiku a vídeňský nuncius mons. Valfrè di Bonzo jako jeden z prvních diplomatů pozdravil československého vyslance ve Vídni na přímý pokyn papeže Benedikta XV.²³ Tomuto oficiálnímu pozdravu Říma předcházely již dřívější pokusy o navázání vztahů. Příkladem by mohl být dopis apoštolského delegáta v USA Giovanni Bonanze státnímu sekretáři kardinálu Gasparriemu z listopadu 1917. Svatý stolec je v tomto listě informován, že čeští krajané spolu se svými kněžími apelují na Svatý stolec, aby se zastal a podpořil vznik a nezávislost nového českého státu.²⁴ Je zřejmé, že Svatý stolec ještě v době před koncem 1. světové války nemohl otevřeně vystoupit v podpoře vzniku nezávislého státu. Tato situace se však změnila v okamžiku vyhlášení nového státu a neformální kontakty dostávají rys formálnosti. Navázání diplomatických vztahů mezi Československem a Svatým stolicem se vymezuje lety 1918 až 1920. Ze strany Svatého stolce je vyjádřena ochota vstoupit do vztahů k nově vzniklým státům vzešlým z bývalé monarchie.²⁵ Papež vysvětluje svůj postoj tím, že „[...] církev nemá na starosti nic jiného než spásu duší, a proto se dovede bez problémů přizpůsobit různým formám států a bez obtíží přijímá všechny změny teritoriální a politické, které se mohou přihodit v lůně národů.“²⁶ Ne všichni v Československu byli nakloněni takové přízni. Mohli se snad

22 Jedním z těch, kteří s Masarykem sdíleli tento názor byl například katolický biblista Josef Konstantin Miklík. Pro něj bylo spojení trůnu s oltářem, typické pro c. k. časy, pouhou historickou skutečností.

23 Srov. FUCHS, Alfréd, *Novější papežská politika*, Praha: Orbis, 1930, s. 38.

24 Srov. ŠEBEK, PEHR, *Československo a Svatý stolec*, s. 24.

25 Jedná se o list Benedikta XV. Státnímu sekretáři kardinálu Gasparriemu z 8. listopadu 1918. Dopis je uveřejněn v *Acta Apostolicae Sedis (AAS)*, Annus X, Vol. 5, Num 12, s. 478-479.

domnívat, že opětovné spojení s hlavou církve vyvolá snahu o ovládnutí nově nabyté svobody. Zřízení vyslanectví, o němž se jednalo, nebylo přijímáno s velikou radostí.

Oficiálně byly diplomatické styky mezi Československem a Svatým stolicem navázány 24. září 1919, kdy do Prahy přijel Vídeňský nuncius di Bonzo a přivezl dokument stvrzující předchozí sdělení o uznání nové republiky Svatým stolicem.²⁷ Vídeňský nuncius byl doprovázen auditorem vídeňské nunciatury Clementem Micarou, který byl brzy na to, v říjnu 1919, jmenován apoštolským delegátem v Československu. Micara se tímto stal oficiálním papežovým zástupcem u místních biskupů. Tento krok po té vede k následnému navázání oficiálních styků s Československem. Micara předává pověřovací listiny prezidentu republiky Masarykovi 9. září 1920. Svatý stolec udržuje s novým státem styky na stejné úrovni na jaké je míval s bývalou podunajskou monarchií. Zajímavým rysem je jakási dualita názorů uvnitř republiky. Apoštolský nuncius se stává v zemi, v níž je akreditován, automaticky doyenem diplomatického sboru, a jestliže se Svatý stolec dohodl o zřízení nunciatury v Praze, znamenalo to ze strany republiky její tichý souhlas s tím, že je pokládána za katolický stát. Na jednu stranu zde byla snaha od církve se odvrátit, na straně druhé s tichým souhlasem zůstává Československo katolickým státem a to i díky tomu, že velká část obyvatel se ke katolické církvi otevřeně hlásila a ji podporovala.

4. Odluka církve od státu

Církev patřila k životu mladé republiky, ale bylo stále třeba vyřešit její postavení. Diplomatické styky byly navázány, ale vnitro-republikové záležitosti vztahu církev-stát nechává Svatý stolec v kompetencích představitelů státu a církve.

Odluka církve od státu, po níž se začalo volat, má historické kořeny. Již v 19. stol. vzniká „odlukový“ myšlenkový proud, který byl silně ovlivněn zánikem papežského státu roku 1870. Politické nebo právní spojení církve a státu bylo považováno za nepřipustné. Hlásána byla odluka, protože ta měla zajistit svobodu národům, svobodu od monarchie i církve.

26 PEHR, ŠEBEK, Československo a Svatý stolec, s. 25.

27 Datum 24. září 1919 uváděné Františkem X. Halasem se liší od údaje, který čteme v knize Šebkově a Pehrově. Ti uvádí datum 24. října 1919 u stejné příležitosti, tedy návštěvy vídeňského nuncia di Bonza.

S myšlenkou odluky, která měla být provedena v Československu, přišel ještě před jeho vznikem budoucí prezident Masaryk. Ten přichází s požadavkem odluky, protože viděl církev jako promonarchickou, zvláště když po prožitcích první světové války byl církvi vyčítán její prorakouský aktivismus. Masaryk, společně s dr. Milanem Štefánikem a dr. Edvardem Benešem, v tzv. Washingtonské deklaraci požadují svobodu, která má zajistit rozvoj národa a to jak po stránce politické, kulturní, ale i náboženské. Deklarace jasně říká, že církev bude odloučena od státu.²⁸ Čeští i slovenští katolíci se odluce snažili zabránit.²⁹ Byli toho názoru, že odluka představuje pro církev nebezpečnou hrozbu. Odluce však nebránil ani Svatý stolec, pokud by byla zachována jistá míra umírněnosti.³⁰ Jak by měla ale odluka vypadat a jak by měla být provedena, nebylo jisté. Přicházejí zde v úvahu dvě možnosti:

1. odluka podle tzv. francouzského modelu, který je církvi nepřátelský;

2. odluka dle tzv. modelu brazilského, který je církvi příznivější a v určitých případech by jí mohl přinést i určité výhody.³¹

Odluka měla být nevyhnutelná i z toho důvodu, že „[...] my, v čsl. státě, jsme demokratickými republikány, kdežto církev římskokatolická, uznávajíc neomylnost a univerzální episkopát papežův, je řízena monarchickým principem a je po této stránce výslovně živlem proti-republikánským – tedy politicky i živlem protiústavním.“³²

28 Jedná se o základní dokument československého zahraničního odboje, nazvaný Prohlášení nezávislosti československého národa. Vznikl ve Washingtonu ve dnech 13. – 16. 10. 1918 a T. G. Masaryk ho 17. 10. předal americké vládě a prezidentovi W. Wilsonovi. Washingtonská deklarace požadovala úplnou samostatnost českého a slovenského národa, spojení Čechů a Slováků v jednom nezávislém státě. Formulovala zásady občanských svobod, vnitřní i zahraniční politiky a státní systém budoucího Československa.

29 Srov. HANUŠ, Jiří, Kdo se bojí odluky?, in: LOUŽEK, Marek (ed.), Vztah církvi a státu, roč. 2004, č. 31, Praha: Centrum pro politiku a ekonomiku (CEP), 2004, s. 25-30.

30 Např. „Zatímco ve Vatikánu [...] byli ochotni v umírněné rozluce vidět menší zlo, jevila se tato církvi a katolickým stranám jako katastrofa.“ TRAPL, Miloš, Politický katolicismus a československá strana lidová v Československu v letech 1918-1938, Praha: Státní pedagogické nakladatelství (SPN), 1990, s. 72.

31 „Při schůzce se státním sekretářem Gasparim 10. prosince 1920 mu (vyslanec ČSR Krofta) vysvětlil, že rozlučka církve a státu je „inévitabel“ (tj. neodvratná), neboť se jí domáhají všechny mocnější politické strany, stojí za ní i prezident. Ubezpečil jsem jej ovšem, že nechtějí rozlučku alla francese, nýbrž alla brasiliana. A chtějí, aby se stala skutkem po dobré shodě s Vatikánem. [...] Vatikán zásadně (in thesi) nemůže odluku uznat, formu brazilskou, jež by pro církev mohla znamenat i určité výhody, by neodsuzoval.“ KOLÁŘ, Petr, Myšlenka odluky státu a církve v období vzniku první Československé republiky, in: In omnibus caritatis, Praha: Karolinum, 2002, s. 307.

32 Tamtéž, s. 305.

Prezident Masaryk si představoval provedení odluky tak, aby nedošlo ke překotným a neodstranitelným škodám. Masaryk tuto snahu přívětivé odluky navrhl i olomouckému arcibiskupu kardinálu Lvu Skrbenskému, když ho ujišťoval, že takový způsob odluky církve a státu jistě prospěje oběma stranám.³³ Zřejmě i díky Masarykově snaze se myšlenka odluky stala součástí programu československých vlád. První vláda republiky ustanovila roku 1918 tzv. odlukovou komisi. Ta v několika paragrafech stanovila jak má být odluka provedena a čeho se bude týkat. Odluka samotná se měla provést na základě jednání mezi církví a státem. Z počátku byla právní situace komplikovaná. První zákon, který byl vydán s datem 28. října 1918, recipoval zákonodárství monarchie, včetně všech zákonů církevních. Ve věci církevního práva a platných zákonů na území republiky tak platily na našem území jak zákony rakouské, tak i uherské a některé církevní předpisy se navíc opíraly o zákoníky, vyhlášky a další z doby středověku. Ačkoli myšlenka odluky byla jasně formulovaná, její provedení nebylo snadné. Byl vytvořen stav, kdy odluka nebyla zatím provedena a všechny dosavadní zákony byly stále v platnosti. Církev byla chápána jako veřejnoprávní korporace s vlastní samosprávou v mezích státního práva a žila podle předpisů stanovených kanonickým právem.³⁴

Odluka se stala velkým tématem a její odklad byl považován za nešťastný. Do boje za odluku se zapojovaly různé skupiny politických aktivistů, zejména socialisté, členové Volné myšlenky a další. Katolické kruhy, které do jisté míry byly ochotny odluku podpořit, později, když se odluka dostávala do popředí, změnily stanovisko. I přesto, že Svatý stolec udržoval živé, více méně přátelské kontakty se státy, které odluku provedly, zdálo se nepřijatelné, aby byla provedena.

Dohoda o odluce měla vyřešit několik sporných otázek. Šlo o způsob jmenování biskupů, zásadním tématem byla otázka hranic diecézí, tj. správních jednotek církve s hierarchickou strukturou v jejichž čele stojí biskupové, dalším tématem byla pozemková reforma a otázka církevního majetku.

Avšak jak „[...] plynul čas za tichých a nesmělých příprav k rozluce, přišel okamžik, kdy bylo nutno veřejně si přiznati: 1) že jednomyslnost politických kruhů v nazírání na rozlučku ustoupila různosti názorů odpovídající programu a praxi jednotlivých

33 Srov. ŠEBEK, PEHR, Československo a Svatý stolec, s. 47.

34 Srov. Tamtéž, s. 49.

politických stran; 2) že není ve vládní koalici pevné většiny pro rozluky (mezi vládní strany vstoupila také katolická strana lidová čili klerikální); 3) že brzké provedení rozluky není možno.³⁵ Tento výrok Antonína Hobzy dokumentuje měnící se situaci, do níž myšlenku odluky přivedla spíše než síla lidovců, nesmiřitelnost nepřátel církve, kteří nechtěli připustit smírné řešení problémů ve spolupráci a se souhlasem katolíků. Nicméně ve vládě převládla tendence Antonína Švehly, který prosazoval politiku dohody s katolickou církví na vnitřní i mezinárodní úrovni. Edvard Beneš v zahraničním výboru sněmovny řekl: „Roku 1923 a 1924 byli jsme tak daleko, že se projednávalo mezi námi a Vatikánem sestavení komise, která by začala provádět rozdělení diecézí.“³⁶

V květnu 1925 pak nuncius Marmaggi odevzdal ministerstvu zahraničních věcí návrh dohody, který nesl název „Modus vivendi mezi československou vládou a Svatým stolicí“. Dle tohoto návrhu měli věřící v Československu spadat pouze pod československé diecéze. Ty měly být rozděleny nově, avšak až po vyřešení otázky majetku. Návrh počítal s tím, že Svatý stolec bude mít svobodu s jmenováním biskupů. Nuncius počítal s tím, že nejen návrh dohody, ale i další provádění bude československá vláda konzultovat se Svatým stolicí a tak se bude dále upevňovat vztah mezi Svatým stolicí a Československem. Jednání se však stále protahovala. Zasáhla tzv. Marmaggiho aféra, která rozhovory vrátila téměř na samý počátek.

5. Marmaggiho aféra

Jmenování nového nuncia Francesca Marmaggiho bylo v československu přijato pozitivně. Věřilo se, že přichází doba, kdy bude možné jednat o záležitostech prospěšných pro obě strany a byla zde i naděje, že se s ním podaří vyřešit i staré problémy.

Francesco Marmaggi přichází do Prahy v září 1923³⁷ z Rumunska, kde působil od roku 1920 a nahrazuje nuncia Clemente Micaru. Tato změna byla „příjemná“ pro československou stranu, protože s Marmaggim se vyjednávání přesunují z Říma zpět do Prahy a tedy naděje, která v něj byla vkládána, byla opodstatněná. Navíc o Marmaggim v

35 KOLÁŘ, Petr, Myšlenka odluky státu ..., s. 334

36 ŠEBEK, PEHR, Československo a Svatý stolec, s. 63.

37 K předání pověřovacích listin došlo v září 1923, ale vlastní působení Marmaggiho začalo až 23. srpna 1923, kdy nový nuncius přijel do Prahy.

diplomatických kruzích panovalo dobré mínění. Vyslanec Pallier o něm referoval slovy: „Jest prý jemný, taktní, vzdělaný, dobrého srdce, [...] dovede prý býti opravdovým přítelem.“³⁸ Marmaggi si získal sympatie československé vlády i tím, že sám pocházel z rolnické rodiny z římského Trastevere.

V počátcích svého působení se nový nuncius snažil odstranit dosavadní konflikty. Svou misi dokonce prohlásil „misí lásky“. Při jeho příjezdu na Wilsonovo nádraží na něj čekal pražský arcibiskup Kordač spolu se světícími biskupy Podlahou a Sedlákem. Za československou vládu jej vítal ministr zahraničních věcí Václav Jirsa. Pověsti, které se o Marmaggim rychle rozšířily, zvláště mezi socialisty, vrhly na nunciovo působení stín.³⁹ Marmaggi vystupoval tvrdě a nekompromisně. Jeho hlavními zájmy byly zájmy církve. To přirozeně nemohlo nevyvolat negativní reakci u komunistů a socialistů.

První konflikt se odehrál na Svaté Hoře u Příbrami. Nuncius je řeholníky pozván, aby jim a poutníkům sloužil mši svatou. Součástí tohoto setkání pak měla být schůze pořádaná lidovci. Při ní zaznívají kritické projevy vůči republice a prezidentu Masarykovi. Ačkoli byl nuncius pozván spíše jako duchovní osoba, to, že byl účasten pouti, si mnozí vykládali, že se zapojuje do vnitřních záležitostí státu a účastní se politického shromáždění. Nuncius se pochopitelně bránil, že na akci přichází jako kněz a zástupce Svatého otce. Z československé strany je celá záležitost vykládána pouze politicky a to jako nemístné zasahování do života republiky. Výsledkem byl fakt, že se uvnitř československé společnosti začal objevovat názor, že by měl Marmaggi opustit republiku. Tato tendence pak přetrvává po celou dobu jeho působení. Případ „Svatohorské pouti“ byl uzavřen na podzim 1924 a byl označen jako taktická chyba.⁴⁰

Kritickým se stal rok 1925, když se blížilo datum svátku Jana Husa. Marmaggi zjišťoval, do jaké míry budou mít jeho oslavy oficiální ráz. Česká společnost chápala Husa

38 Tamtéž, s. 136.

39 Například sociálně demokratický Večerník Práva lidu psal 7. června 1923, že Marmaggi má pověst zkušeného vatikánského diplomata, jednoho z nejobávanějších, ještě mazanější než Micara, a 13. září 1923 sděluje československý vyslanec u Svatého stolce kancléři Šámalovi, že „bude dobře dáti na Marmaggiho pozor“. Viz tamtéž, s. 138.

40 Velvyslanec Pallier: „[...] zmínil jsem se o incidentu Marmaggiho při pouti na Sv. Hoře. Upozornil jsem, že u nás nebyla pojímána jako zcela nevinná. Pan prezident byl jí nelibě dotčen. Marmaggi nezachoval se opatrně, ač dostalo se mu upozornění panem ministrem Benešem. Marmaggi měl se ujistiti předem tím, že jeho přítomnost na Sv. Hoře nebude nijak politicky zneužita. [...] dodal jsem, že myslím, že věc celá je již ukončena a že z poslední rozmluvy s panem ministrem Benešem měl jsem dojem, že pokládá Marmaggiho za muže loyálního a schopného, s nímž může dobře pracovati.“ Tamtéž, s. 140.

jako náboženského reformátora a myslitele, který se nebál postavit se oficiálním proudům v katolické církvi jeho doby. Katolická církev jej vnímala naprosto odlišně. Zákon č. 65/1925 Sb. z 3. dubna 1925 stanovil výročí Husovy smrti na 6. červenec, jako den památný a den pracovního klidu spolu se svátkem svatých Cyrila a Metoděje. Československá vláda odůvodnila zavedení svátku jeho zásluhami o český národ, jazyk a literaturu. Svatý stolec však tento fakt vnímal jako urážku náboženského cítění.

Návrh zákona byl předložen parlamentu bez předchozí konzultace s nunciaturou. Zpráva provázející tento návrh vyzdvihovala národní význam Jana Husa. Otázka Husa jako reformátora církve však nebyla zmíněna. Zákon byl přijat a to i díky katolickým stranám, které jej považovaly za dobrý kompromis, protože bylo prosazeno i mnoho katolických svátků. Svatý stolec ovšem reagoval protestem. Zavedení Husova svátku označil za velkou křivdu spáchanou na katolickém cítění československého obyvatelstva i na Svatém stolci. Hus, který byl chápán jako heretik, symbolizoval zápas a vzdor proti nejvyšší autoritě církve.⁴¹

I přes ujištění ministra Beneše, že Husovy oslavy nebudou demonstrovat protikatolické smýšlení a charakter oslav bude motivován především státně a národně, jde totiž o oslavu zasloužilého vlastence, který se zasloužil o lidové vzdělání a spisovný jazyk, zřejmě nikdo nepočítal s tím, že se do celé situace, která již tak byl napjatá, vloží sám prezident Masaryk. Ten žádný ohled na Svatý stolec nebral. Převzal záštitu nad oslavami a dal 6. července nad pražským hradem vyvěsit černou husitskou vlajku s rudým kalichem. Konflikt se rozhořel naplno a to nejen v Praze, ale i ve Vatikánu. Svatý stolec prostřednictvím svých zástupců kritizoval československou vládu a ta se neustále bránila, že se nejedná o projev nenávisti vůči církvi.⁴²

V Praze se setkávají ministr Beneš a nuncius, který byl ujištěn, že prezidentova účast na oslavách je oficiální. Nuncius zareagoval. Po rozhovoru s ministrem Benešem okamžitě informoval Řím a dotázal se kardinála Gasparriho, jaký má být další postup. Zůstat nebo opustit Československo a zastupováním pověřit někoho jiného? Na Gasparriho výzvu z 4. července, aby přijel do Říma, nuncius Marmaggi opouští Prahu. Po dobu

41 Srov. Tamtéž, s. 141.

42 Při setkání velvyslance Pallieriho s kardinálem Gasparrim 4. července 1925 si zástupce Svatého otce vyslechl „chladně tuto demarchi“ a „trval na svém stanovisku, že v postupu čs. vlády Vatikán spatřuje urážku“. Tamtéž, s. 144.

nepřítomnosti nuncia byl správou pražské nunciatury pověřen Marmaggiho sekretář Antonio Arata, a to až do března 1927, kdy byl vystřídán Pietrem Ciriacim. Marmaggiho diplomatická mise byla ukončena roku 1928. Svatý stolec navrhoval, aby Marmaggi přijel ještě jednou do Prahy a oficiálně, podle diplomatických zvyklostí, ukončil své působení v Československu. Vláda odpověděla zamítavě.

Ukončení nunciovy mise však proběhlo dle obvyklých zvyklostí a Marmaggi obdržel řád Bílého lva I. třídy, který mu byl na návrh vlády propůjčen prezidentem Masarykem 29. února 1928. Marmaggi se už poté do Československa nevrátil a stal se nunciem v Polsku. Na československém vyslanectví ve Vatikáně proběhla také změna. Vyslanec u Svatého stolce Václav Pallier bylo povolán do Prahy „ke konzultacím“ 10. července 1925 a jeho misi po té převzal dr. Eduard Jelen, který nastupoval do Říma v hodnosti chargé d'affaires.

Konflikt měl zvláštní podobu i průběh. Obě strany, československá i vatikánská, se snažily naznačit, že není důvod k panice, budou-li vedena vyjednávání. Obě strany se i přes to obviňovaly z rozpoutání krize. Nikdo nevěděl, jak se kdo ke konfliktu postaví a co bude následovat. Lze ale říci, že Marmaggiho nekompromisním a náhlým odjezdem z Prahy, ačkoli byla tehdejší koaliční vláda připravena k ústupkům, bylo zmařeno mnohé úsilí o konsolidaci vztahů mezi Československem a Svatým stolcem. Vše se nakonec řešilo až v souvislosti s jednáním o Modu vivendi.

6. Hledání řešení a Modus vivendi

Od chvíle Marmaggiho aféry pokládal Svatý stolec za největší překážku dobrého poměru mezi Československem a Vatikánem problém Husových oslav. Ty se staly také důvodem „zmražení“ styků s republikou na déle než jeden rok. Když se objevila nová vůle tyto styky opět obnovit, kladl si Svatý stolec jako předběžnou podmínku urovnání sporu o Husa.

Na počátku roku 1927 se opět objevuje myšlenka usednout za jednací stůl a obnovit jednání. Československá vláda posílá do Říma Kamila Kroftu, který se stal vyslancem československé vlády u Svatého stolce. Krofta vedl při jednáních tříčlennou československou delegaci, kterou spolu s ním tvořil referent pro věci církví na ministerstvu

zahraničí dr. Arnošt Roztočil a československý diplomatický zástupce u Svatého stolce Eduard Jelen. Vatikánskou delegaci vedl kardinál Gasparri.

Mons. Ciriaci, který byl členem vatikánské delegace nechal vypracovat oficiální prohlášení Svatého stolce, jež vyjadřovalo potěšení z klidných oslav Husova výročí v roce 1927 a naději, že takový ráz oslav bude i v budoucnu. Tato důvěra pak vedla Svatý stolec k naději, že budou obnoveny s Československem normální diplomatické styky. Svatý stolec dostal ujištění, že i následující Husovy oslavy se budou nést spíše v duchu národním než náboženském, tedy protikatolickém.

Kamilu Kroftovi se při jednáních ve Vatikánu podařilo odsunout otázku církevního majetku, což bylo důležité vzhledem k nevyřešeným majetkovým otázkám maďarských diecézí, jejichž území se nacházelo na Slovensku. Svatý stolec v této otázce nepožadoval písemné záruky. Součástí jednání byl i návrh Vatikánské strany poslat do Prahy nuncia Marmaggiho. Tato myšlenka se ve vládě shledala s rozhodným odporem. Vláda argumentovala tím, že není možné, aby se vrátil člověk, který byl svým způsobem symbolem dlouhého sporu. Československé diplomacii se podařilo i tuto otázku odsunout na pozdější dobu a případný návrat nuncia měl být projednán. Jednání, které v prosinci vedl mons. Borgongini, řešilo tři body. První z nich se týkal Husových oslav, druhý řešil postavení nuncia Marmaggiho a třetí bod tvořil soubor církevně-politických ujednání. Tento třetí bod vedl k vytvoření budoucího *Modu vivendi*.⁴³

Jednání bylo zahájeno 8. prosince 1927. Obě strany si byly vědomy mnohých obtíží, které bude nutné překonat a proto i povaha smlouvy, která bude v budoucnu uzavřena nebude pravděpodobně konkordátem, tedy standardní mezinárodní smlouvou, ale bude smlouvou menšího politického významu. Vzájemnou snahou bylo řešit problémy a vyvarovat se dalším nepříjemnostem nebo blokování jednání.

Modus vivendi měl řešit problémy ve třech oblastech:

1. hranice diecézí
2. církevní majetek
3. nominace (jmenování) biskupů

43 Srov. KONÍČEK, Jiří, *Modus vivendi v historii vztahů Svatého stolce a Československa. Církevně-politických vývoj v letech 1918-1993*, Olomouc: Společnost pro dialog církve a státu, 2005, s. 68. ŠEBEK, PEHR, *Československo a Svatý stolec*, s. 178.

6. 1 Úprava hranic diecézí na území Československé republiky

Problémem, který je dědictvím monarchie, je rozlehlost některých vnitrostátních samosprávných celků překračujících hranice nově ustanovených, poválečných států. Takovým samosprávným celkem, nikoli nadstátním, je diecéze v jejímž čele stojí biskup.

První otázkou, která byla v rámci Modu vivendi projednávána, byla otázka úpravy hranic československých diecézí, z nichž některé nebyly pod správou biskupů československých, nýbrž maďarských. Shoda, že žádná část československého území nebude pod správou cizích biskupů, byla oboustranná. Aby se však nezdálo, že dohoda Svatého stolce a československé vlády je zaměřená proti Maďarsku, Svatý stolec žádal, aby v dohodě bylo deklarováno, že se jedná o sjednocení hranic diecézí s hranicemi státu.⁴⁴ Toto sjednocení se týkalo i těch diecézí, které mají sídlo v Československu, ale jejich území se rozkládá i na území cizího státu.⁴⁵ Úprava státních hranic se, dle zásad na nichž se obě delegace dohodly, vztahovala na území celého jihozápadního Slovenska, které spadalo pod správu arcidiecéze ostrihomské, a to především slovenských diecézí Košice, Rožňava, diecéze rumunské satumarské a rovněž řeckokatolických eparchií (biskupství) v Užhorodě a Prešově. V Čechách a na Moravě se úpravy hranic týkaly pražské a olomoucké arcidiecéze, z německých diecézí vratislavské a z rakouských diecéze sv. Hypolita (St. Pölten) a arcidiecéze vídeňské.

Ani jedna strana nespecifikovala přesné vymezení hranic diecézí uvnitř státu, protože jednání by se značně zkomplikovalo. Ve smlouvě není ani stanoveno za jak dlouho by mělo k takovému hraničnímu vymezení dojít. Konstatovalo se, že k takovému vymezení dojde po dohodě se Svatým stolicem prostřednictvím papežské buly v příhodné době. Jakým způsobem se má řešit hospodářská stránka existence jednotlivých diecézí, bylo ponecháno na Svatém stolci. Modus vivendi tak umožnil nejen srovnání hranic, svobodu od cizích správy, ale vedl také k nastartování pozitivního procesu, který byl ukončen papežskou bulou *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* z 2. září 1937, kterou byly

44 Text ustanovení modu vivendi, který se týká úpravy státních hranic zní: „Svatý stolec a vláda československé republiky se dohodly o zásadě, že žádná část Republiky Československé nebude podřízena ordináři, jehož sídlo je za hranicemi československého státu, a rovněž žádná československá diecéze nebude přesahovat státních hranic.“ KONÍČEK, Jiří, *Modus vivendi ...*, s. 82.

45 Takovým územím bylo například Kladsko, které historicky příslušelo pražské arcidiecézi, avšak od dob Marie Terezie náleželo Prusku. Srov. ŠEBEK, PEHR, *Československo a Svatý stolec*, s. 180.

definitivně sjednoceny hranice československých diecézí s hranicemi Československé republiky.⁴⁶

6. 2 Církevní majetek

Součástí dohody nebyla pouze vlastní úprava hranic, ale také řešení otázky majetku a jeho rozdělení a to pokud možno spravedlivě mezi jednotlivé diecéze. Z tohoto důvodu byla vytvořena komise složená ze zástupců příslušných diecézí, Svatého stolce a československé vlády.

K správnému pochopení tohoto citlivého problému, je třeba se vrátit k otázce církevního majetku do roku 1921, protože sám *Modus vivendi*, jak se na něm obě strany dohodly, neměl obsahovat žádnou zmínku o pozemkové reformě.

Základní otázka řešení církevního majetku zněla: patří majetek používaný katolickou církví státu nebo katolíkům a zůstane tento majetek v rukou katolíkům nebo přejde do rukou státu? Tuto otázku nastolil dr. Edvard Beneš při své první návštěvě ve Vatikánu. Beneš zdůraznil, že československá vláda má nejen nominační právo biskupů, ale že se považuje také za vlastníka veškerých církevních majetků. Ty má totiž církev pouze propůjčeny. Tento názor samozřejmě zástupci Svatého stolce museli odmítnout s odvoláním na podobné pokusy císaře Josefa II., který se sám pokusil interpretovat postoj státu k církevnímu majetku podobně, nicméně neúspěšně. Kardinál Gasparri protestoval v nótě zaslané vládě, že takový postoj neexistoval ani za monarchie a že podle §38 Zákona č. 50/1874 platilo pouze, že „Co se týče hospodaření s jměním církevním, jest pravidlem, že jmění církevní požívá té ochrany státní, kteréž požívají nadání obecně užitečná. Státní správa záležitostí duchovních má zvláště právo, přihlížeti k tomu, aby se základní jmění kostelů a ústavů církevních zachovalo, zjednatí si jistotu, zda-li toto jmění tu jest, a shledá-li by se, že něco schází, učiniti, čeho potřebí, aby se to nahradilo.“⁴⁷

46 Text papežské buly lze nalézt např. REKTOŘÍK, Jaroslav (2000), *Ekonomická dimenze křesťanství a církve – její reflexe v ČR* [online], Brno: Masarykova Universita, [cit. 16. 10. 2015], dostupné z: <http://spcp.prf.cuni.cz/dokument/delimit.htm>. František X. Halas považuje takové sjednocení hranic pro Československo důležité i z toho důvodu, že zabránilo maďarským snahám o revizi. Srov. HALAS, František X., *Fenomén Vatikán*, s. 584.

47 Zákon ze dne 7. května 1874, ř. z. č. 50, kterým se upravují zevní poměry katolické církve [online], Praha: Společnost pro církevní právo, [cit. 16. 10. 2015], dostupné z: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/50-1874.htm>.

Jinou problematickou částí, zvláště na úrovni mezinárodní, představovaly neúspěšné pokusy vyřešit otázku církevního majetku mezi republikou a některými sousedními státy. V Praze se roku 1921 sešla československo-maďarská komise, která měla řešit tyto problémy. Za československou vládu jednal prof. Hobza, za vládu Maďarska ministerský předseda István Bethlen. Maďarská strana však veškeré návrhy odmítla s poukazem, že jednáním musí být přítomen zástupce Svatého stolce. K podobnému jednání došlo i se stranou polskou a německou. Výsledkem jednání byla smlouva, kterou schválil i Svatý stolec, ale po nástupu Adolfa Hitlera nebylo možné její ustanovení provést v praxi.

Ačkoli část společnosti žádala, aby byl církevní majetek vyvlastněn, velká část zůstala církvi zachována. Toto se týkalo i tzv. patronátního práva, které se vyvinulo ve středověku, kdy panovníci, šlechta a obce zakládali, případně podporovali kostely, farnosti nebo kláštery. Za tuto pomoc je církev nazvala patrony neboli ochránci. To s sebou přinášelo určitá práva i povinnosti. Mezi nejdůležitější práva patřila možnost ovlivnit výběr duchovních prostřednictvím konkurzů na uvolněné místo. Naopak mezi významné povinnosti patřila povinnost patronů starat se o dotyčné budovy či instituce spadající pod patronátní právo a finančně je zabezpečit. Patronátní právo přecházelo jako dědictví z pána na pána. Praxi patronátního práva převzala i Československá republika. Díky náboženským reformám ale dochází k problémům s naplňováním tohoto práva. Pro patrony nekatolíky zbyly pouze povinnosti a práva jim byla církví odebrána.⁴⁸ Patronátní právo začalo být díky změnám na konfesní mapě Československa historickým přežitkem a bylo voláno po jeho reformě nebo zrušení. Ke skutečnému zrušení patronátního práva však nedošlo v době meziválečného Československa. Došlo k tomu až Zákonem č. 218/1949 Sb. o hospodářském zajištění církví a náboženských společností státem s účinností od 1. listopadu 1949, kdy patronátní právo přešlo plně na československý stát.⁴⁹

Rozdělení církevního majetku představovalo komplikace v jednání mezi vládou a Svatým stolicí. Některé církevní statky byly pod správou československých úřadů a to bylo Svatým stolicí zásadně odmítáno. Důvodem správy úřadů bylo to, že po vzniku

48 Srov. BEDNÁŘ, František, *Církev a stát*, Praha: Melantrich, 1934, s. 163.

49 Zvláště se jedná o §11 tohoto Zákona „Veškerý soukromý a veřejný patronát nad kostely, obrocími a jinými církevními ústavy přechází na stát.“ Zákon č. 218/1949 Sb. o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem [online], Praha: Společnost pro církevní právo, [cit. 16. 10. 2015], dostupné z: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/218-49.htm>.

Československa dala vláda některé majetky různých biskupství pod nucenou správu.⁵⁰ Některé jiné majetky byly spravovány tzv. centrální komisí. Jakmile se stal administrátorem trnavské diecéze Pavol Jantusch, bylo rozhodnuto vládním referentem pro věci církevní Medveckým o navrácení zabavených statků. Medveckého nadřízený, ministr Martin Mičura však rozhodnutí zvrátil a majetky ponechal správě komise, která se později přeměnila v komisi likvidační.⁵¹ Protože situace v této podobě nebyla dlouhodobě udržitelná, bylo navrženo řešení, že majetek má být prozatímně spravován zvláštní komisí pod vedením slovenských biskupů a zároveň zůstane pod státní správou až do doby, než proběhne pevné vymezení hranic diecézí a pak i rozdělení jejich majetku. Do oblasti majetkoprávních záležitostí spadaly i církevní řády a kongregace. I ty žádaly zpět své majetky, protože zajišťovaly jejich přežití a funkčnost. Problémem, který se týkal postavení jejich představených bylo postavení tzv. generálních domů, tj. domů, v nichž sídlilo vedení řádů. Ty byly velmi často v cizině a tak nemohl existovat soulad mezi politikou československou a jednotlivých řádů. Československá delegace požadovala, aby všichni členové klášterů, kteří žijí na území republiky, měli státní příslušnost československou. Tento požadavek Svatý stolec odmítl a do konečné podoby *Modu vivendi* vstoupila pasáž, že představenými budou výhradně českoslovenští státní příslušníci.

6. 3 Spor o nominaci biskupů

Ve všem, co spadalo do oblasti náboženství, chtěl mít Svatý stolec absolutní svobodu volby a nehodlal připouštět žádné zásahy státu. Vláda se při projednávání *Modu vivendi* rozhodla, že nebude uplatňovat nominační právo. Tento pozitivní krok vůči církvi byl nesen v duchu „nadbytečnosti“ účasti vlády, která se ještě nedávno snažila o odluku církve a státu. Bylo však nutné zajistit, aby nově jmenovaní biskupové nebyli nepříznivě nakloněni nebo aby přímo nevystupovali vůči vládě a nové republice. V dohodě bylo nakonec stanoveno, že Svatý stolec, než jmenuje nějakého kněze biskupem, oznámí československé vládě jméno kandidáta, aby se ujistil, že vláda nemá proti této osobě výhrady v politické oblasti. Kandidát musel být československým občanem.

50 Srov. KOP, František, *Modus vivendi: nynější stav, jeho provedení*, Praha: Orbis, 1937, s. 123.

51 Likvidační komise řešila zabavené majetky slovenských diecézí od 1. listopadu 1923 a fungovala po celou dobu meziválečného Československa. Srov. PEHR, ŠEBEK, *Československo a Svatý stolec*, s. 182.

Československá vláda se ještě snažila přimět Svatý stolec, aby stejná pravidla platila i pro tzv. apoštolské administrátory⁵². Jeho delegace prohlásila, že vládě musí stačit ujištění Svatého stolce, že administrátoři nebudou zasahovat v politických otázkách či jinak vystupovat v neprospěch republiky.

Při závěrečné schůzi obou delegací byl dlouho projednáván dokument podepsán.⁵³ Po odsouhlasení oběma stranami vyjednávače přijal papež Pius XI. Jedinou nevyřešenou otázkou zůstal případ nuncia Marmaggiho. *Modus vivendi* byl podepsán 17. prosince 1927. Československá vláda jej schválila 20. ledna 1928 bez posledního článku. Nechtěla připustit, aby v dohodě byl skrytý závazek řešit v budoucnosti nevyřešené otázky. Dokument byl podepsán v době úřadování Jana Šrámka jako faktického předsedy vlády⁵⁴, na což upozornil dr. Beneš a navrhl, aby by podpis odložen na příhodnější dobu. Ministerstvo zahraničí vydalo 29. ledna 1928 nótu, kterou prostřednictvím *chargé d'affaires* v Praze přijal státní sekretář Svatého stolce. Odpověď přišla 2. února 1928 a oznamovala papežův souhlas. Tímto se uskutečnila prozatímní úprava vzájemných vztahů a výměnou nót *Modus vivendi* vešel v platnost. Dohoda na obou stranách nebyla vnímána jako definitivní. Byla pouze prozatímním řešením důležitých témat. Její dočasnost spočívala i v tom, že nebyla ratifikována parlamentem, nepodepisoval ji prezident a nebyla uveřejněna v listině mezinárodních smluv.⁵⁵

Modus vivendi byl vnímán jako úspěch československé diplomacie. Jeho uzavřením začíná nová kapitola vztahů mezi Československou republikou a Svatým stolicí. Je vnímán také jako stabilizující prvek vzhledem k situaci na Slovensku. Uzavření *Modu vivendi* především přispělo ke zklidnění vztahů na nábožensko-politickém poli a tak optimismus, který po jeho uzavření zavládl byl nesen jistotou, že za daných okolností se podařilo na obou stranách prosadit maximum možného, i když někdy s velkými kompromisy.

52 Apoštolský administrátor je kněz nebo biskup, který je papežem pověřen řízením diecéze pokud ta nemá biskupa (tzv. *sede vacante*) nebo pokud biskup není schopen vykonávat svůj úřad (tzv. *sede plena*).

53 Měl být podepsán hlavními vyjednávači, tj. Kamilem Kroftou a Francescem Borgonginim.

54 Jan Šrámek zastupoval ministerského předsedu Antonína Švehlu z důvodu dlouhé nemoci.

55 Srov. PEHR, ŠEBEK, Československo a Svatý stolec, s. 191.

7. Sudetská krize, Mnichov a postoj Svatého stolce

Meziválečná léta, tedy od uzavření Modu vivendi do roku 1938, lze pokládat za léta relativního klidu. Postoj československé vlády ke Svatému stolci se upravil tak, že jsou spolu tyto dva subjekty schopny řešit vytčené problémy. Postoj společnosti ke katolicismu přešel od postoje „agrese“ k toleranci; vedle katolického konzervativismu se staví moderní proudy uvnitř československé církve a rozvíjí se nové myšlenky, z nichž některé pronikají i do politického podhoubí. Ze strany církevní hierarchie jsou rozvojové tendence tolerovány a mnozí kněží se tak zapojují do hnutí pozitivistických či socialistických. V druhém desetiletí republiky se postoj katolíků a jejich začlenění do společnosti sice nejevil jako vyřešený, nicméně ze strany politických špiček zaznívalo ujištění, že ze strany státu se nemají čeho obávat a že také demokratickému státu nehrozí na poli mezinárodním žádná hrozba. Lidová strana sice v letech 1933 – 1935 ztrácí mnoho členů, ale stále je vládní stranou zastoupenou v širší koalici. Edvard Beneš pokračuje v politice pozitivních vztahů se Svatým stolicí, ačkoli došlo ke dvěma⁵⁶ zásahům nuncia do církevně politických záležitostí Československé republiky. Na základě těchto nunciových neopatrností byl mons. Ciriaci odvolán do Říma v říjnu 1933 a vatikánský úřad v Československu řídil chargé d'affaires mons. Giovanni Panico a po něm mons. Luis de Punzolo. Ani Svatý stolec ani československá vláda však neměli zájem chápat nunciovo odvolání jako skutečný konflikt, který by mohl vést k přerušení diplomatických vztahů. Velvyslanec Radimský pokračoval ve své práci ve Vatikánu a Edvard Beneš posílá ku pomoci Jana Jiřího Rückla. Rücklovi se podařilo Svatý stolec přesvědčit, že útoky proti nunciovi, které se objevily v tisku, byly součástí vnitro-politického boje Antonína Švehly proti Benešovi. Po Švehlově smrti se situace uklidňuje a vztahy se opět vrací k běžnému stavu. Lze říci, že od této chvíle přátelský poměr republiky s Svatého stolce nic nekazí. Problémy, které zatěžovaly vztahy mezi církví a státem byly postupně řešeny a jak Svatý stolec, tak i československá vláda sdíleli poválečný pohled na mezinárodní politiku.⁵⁷

56 Prvním zásahem byl spor mons. Ciriaciho s pražským arcibiskupem Kordačem v roce 1931, jenž přivodil nucenou rezignaci českého primase. Druhý incident vznikl díky neobratným slovům téhož nuncia, který v dopise Hlinkovi použil termínu „gens Slovacorum“, což podle některých znamenalo zpochybnění jednoty československého národa. Tento incident je vlastně obrazem hlubšího rozporu mezi československou vládou a slovenským politickým katolicismem. Srov. KLIMEK, Antonín, *Boj o hrad II.*, Praha: Panevropa, 1996, s. 365.

57 Dokladem dobrého poměru Svatého stolce k Československu bylo jmenování pražského arcibiskupa Karla Kašpara kardinálem. O měsíc dříve, v říjnu, byl jmenován nový nuncius, Švýcar, mons. Francesco Ritter,

Situace v mezinárodních vztazích se začíná komplikovat s nástupem Adolfa Hitlera k moci. V květnu 1938 byl Adolfem Hitlerem vypracován plán, jehož cílem bylo zničení Československa. Toto zničení mělo být úplné. Proto jednání, která byla vedena německou diplomacií, vedla v podstatě k tomu, že veškeré snahy o smír byly a priori považovány za „liché“. Konrád Henlein, předseda Sudetoněmecké strany, odmítal jakoukoli iniciativu vlády a po útěku do Německa žádá Hitlera o připojení českých pohraničních území k Německu, protože zde žijí sudetští Němci, jež dle Hitlerových slov mají mít právo na vlastní sebeurčení a tedy i náležitost k Německu. Československá vláda však byla připravena splnit Henleinovy požadavky, které byly vyhlášeny v Karlových Varech v dubnu 1938. Když československá vláda přijala nótu Anglie a Francie, aby bez odporu postoupila území, které Hitler žádá, učinila tak. Nicméně, ačkoli s tímto výsledkem přijel britský premiér Neville Chamberlain do Godesbergu na další jednání s Hitlerem. Ten předkládá nové požadavky, které československá vláda odmítá. V září 1938 vláda mobilizuje armádu spolu s Francií a Angličany. Protože se obě velmoci, tedy Francie a Anglie, snažily Hitlera uklidňovat a hovořit s ním o jeho požadavcích, byla do Mnichova 29. září 1938 svolána konference o německých požadavcích vůči Československu. Svatý stolec reaguje s nadějí, že regionální konflikt by mohl být ukončen poklidným řešením. Tato naděje se rozplyne v okamžiku, kdy Hitler zahájí své tažení.

Papež Pius XI. se snaží do rozbouřené situace přinést jasný hlas církve a roku 1937 vydává encykliku *Mit brennender Sorge*, kterou odsuzuje nacistickou ideologii. Svou diplomacií se obrací k Československu v němž vidí jakousi hráz proti nacismu. Pochopitelně se Svatý stolec zabýval především náboženskými věcmi a pokud souvisely s politikou, vyslovoval obecné principy, podle nichž by se politika měla utvářet. Přímému zaujetí stanovisek se však Svatý stolec vyhýbal. Papež Pius XI., nakolik se snažil pokojně vystupovat proti sílícímu násilí, se na stranu Mnichova vyjádřil: „Nesouhlasíme s tvrzením, že v Mnichově byl rozhodnut osud Československa, když tam nebyli přítomni zástupci tohoto státu mezi reprezentanty čtyř velmocí. Je pravda, že Československo nemělo právo, aby celý svět kvůli němu byl stržen do války, ale je stejně pravda, že mělo na své straně plné právo, aby s ním nebylo zacházeno jako s nedospělým.“⁵⁸ Vyslanec

který dobře znal československé prostředí z doby, kdy působil na vatikánském zastupitelství v Praze jako chargé d'affaires. Srov. HALAS, František X., *Fenomén Vatikán*, s. 600-601.

58 MACHULA, Jaromír, *Vatikán a Československo (1938 – 1984)*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998, s. 24.

Radimský se snaží v depeši z října 1938 československé vládě postoj Svatého stolce vysvětlit. On sám považuje jeho postoj za málo energický a větší aktivita by snad mohla zastavit sjednocení sudetoněmeckých katolíků se Sudetoněmeckou stranou.

Vatikán Mnichovskou dohodu pokládal za neplatnou, protože byla prosazena jako akt násilí a jeho postoj je nesen dle zásady, že z bezpráví žádné právo nevzniká⁵⁹. Velmoci prohlásí Mnichovskou dohodu za neplatnou až po vypuknutí druhé světové války. Mnichovská dohoda tak změnila hranice Československa, nikoli však hranice diecézí jak byly stanoveny v papežské bule *Ad ecclesiastici regiminis incrementum*. Části diecézí, které se po změně hranic ocitly na území Hitlerova Německa, byly stále pod správou českých biskupů, avšak nebyly jimi spravovány. Biskupové pro tato území jmenovali generální vikáře. Stejný postup byl aplikován i na jihoslovenské diecéze, které se nacházely na území Maďarska. Toto rozdělení považoval Svatý stolec za dočasné a očekávalo se, že se hranice diecézí budou přizpůsobovat nově nastalým poměrům. Hitler však nikdy neusiloval o to, aby se se Svatým stolicem na této věci dohodl. Nebyl totiž ochoten naslouchat hlasu, který volal po míru. *Modus vivendi*, který byl tak těžce vyjednáán, nepozbyl platnosti. Žádná z obou stran tuto dohodu nevypověděla. Němečtí biskupové se řídili direktivou Svatého stolce a nechávali správu československých území ve správě místních biskupů.

Před mezinárodním právem, i přes veškeré teritoriální změny, zůstalo Československo státem. V Praze zůstaly všechny diplomatické mise, tedy i vatikánská nunciatura. Mnichovská konference neměla vliv pouze na změny území, ale velmi hluboce a bolestně zapůsobila i v oblasti vnitropolitické. V říjnu 1938 rezignoval prezident Beneš a odjel do emigrace. V listopadu byl zvolen novým prezidentem Emil Hácha, který do svého zvolení působil jako prezident Nejvyššího správního soudu. Slovensko získává autonomii a dojde dokonce i ke změně názvu. Pro příště už neexistuje Československá republika, ale republika Česko-Slovenská. Byl přijat nový ústavní zákon o autonomii „Slovenskej krajiny“ a někteří slovenští politici žádají rovné postavení Slovenska v oblasti mezinárodních vztahů. V březnu 1939 byl zvolen a korunován nový papež. Eugenio Pacelli

59 *Ex iniuria ius non oritur*.

se stal papežem Piem XII. Česko-Slovenská vláda považuje tuto událost za významnou a ad hoc jmenuje Ladislava Feierabenda zástupce vlády v postavení vyslance.⁶⁰

Svatý stolec je díky událostem z března 1939 postaven do zcela nové situace. Československo je rozděleno do tří subjektů s nimiž je třeba jednat. Jedná se o vztah ke Slovenské republice, která sice byla satelitem nacistického Německa, ale na venek si drží atributy svrchovanosti, které přísluší státu, dále k tomu, co zbylo po Mnichovské dohodě z českých zemí a co se nyní nazývá Protektorát Čechy a Morava, a nakonec ke zbytku reprezentace státu, který přestal existovat, ale z právního hlediska nezanikl.

8. Protektorát, vláda v exilu a styky do konce války

V říjnu 1938 vyjednával Karol Sidor, ministr bez portfeje Československa, s polským premiérem Beckem ve Vašavě o vytvoření polsko-slovenské federace. V únoru 1939 byl pozván k rozhovoru do Berlína Vojtech Tuka a po jeho návštěvě měl do Berlína odjet také Sidor. Ten však odmítl a místo něj odjíždí bývalý ministerský předseda Josef Tiso. Hitler od něj žádal, aby vyhlásil osamostatnění Slovenska, protože pokud tak neudělá, má být zabráno Maďarskem.⁶¹ Tiso se vrátil zpět a 14. března 1939 vyhláší samostatný Slovenský štát. Následující den začala německá armáda obsazovat zbylé území bývalé Česko-Slovenské republiky a 16. března 1939 byl výnosem říšského kancléře Adolfa Hitlera vyhlášen Protektorát Čechy a Morava. Toto má samozřejmě i odraz v mezinárodních vztazích. Zastupitelské úřady byly zrušeny a diplomaté musí předat úřady německým zastupitelům. Taktéž udělal i vyslanec u Svatého stolce Radimský. Zajímavostí je, že i když Svatý stolec Radimského před jeho odjezdem přijal a přijal i jeho rezignaci, neodvolává nuncia z Prahy. Mons. Ritter odchází teprve v dubnu 1939. Nikoli však na žádost Říma, ale protože byl vyhoštěn říšskými úřady. Někteří se domnívají, že rychlý odchod Radimského z Vatikánu později zkomplikoval vývoj československo-vatikánských vztahů tím, že uvolnil pole pro navázání styků mezi Svatým stolcem a Slovenským státem.⁶²

60 Viz FEIERABEND, Ladislav, *Politické vzpomínky I.*, Brno: Atlantis, 1994. Srov. také MACHULA, Jaromír, *Vatikán a Československo*, s. 30 – 32.

61 Srov. MACHULA, Jaromír, *Vatikán a Československo*, s. 33.

62 Srov. HALAS, František X., *Fenomén Vatikán*, s. 606. Srov. MACHULA, Jaromír, *Vatikán a Československo*, s. 38.

Pro Svatý stolec se zničení Československa nestalo důvodem přerušení diplomatických vztahů, avšak bylo třeba řešit, s kým se tyto styky mají nadále udržovat. Jak bylo zmíněno výše, prezident Beneš odjel po mnichovské dohodě do emigrace do Anglie, a to v říjnu 1938 a vystupuje zde jako soukromá osoba, politicky nečinná. Bylo možné Beneše ještě považovat za prezidenta republiky? Tato otázka byla pro Svatý stolec těžce řešitelná a z toho důvodu také zaujal jak vůči osobě prezidenta Beneše, tak i vůči jeho spíše rezervovaný postoj. Aby mohl být uznán právoplatným prezidentem republiky, „chyběla mu jak právní kontinuita úřadu, tak i konstituční báze exilové vlády“.⁶³ Beneš byl považován za prezidenta, ale pouze exilové vlády. Vlády Polska, Belgie, Holandska, Norska a Finska si podržely kontinuitu, když bez předchozích demisí opustily zemi ohrožovanou nacisty. Československá vláda tyto předpoklady neměla. Nicméně, když v červenci 1941 došla vláda uznání od Anglie a Ruska, navázaly s vládou diplomatické styky i další státy. Mezi nimi však stále chyběl Svatý stolec a prezident Beneš několikrát usiloval, aby to byl právě tento Svatý stolec, který by československou exilovou vládu uznal jako vládu řádnou před mezinárodním společenstvím.

Beneš se o první kontakty snaží s papežským delegátem v Anglii mons. Wiliamem Godfreyem. Svatý stolec měl být papežským delegátem obeznámen s církevně-politickou situací v Protektorátu a současně byl vyzván, aby přijal prezidenta Beneše na oficiální návštěvu. Benešův sekretář Eduard Tábořský však tuto návštěvu nepovažoval za vhodnou. V budoucích vztazích, podle Jaromíra Machuly, právě tato poznámka značně zkomplikovala snahy navázat obvyklé diplomatické vztahy. Navázání jakýchkoliv vztahů totiž předpokládá naprostou důvěrnost a spolehlivost a dle mons. Godfreye tento předpoklad nebyl naplněn. Ačkoli se Tábořský vyjádřil nepříznivě vůči oficiální návštěvě, prezident Beneš nadále usiloval o normalizaci vztahů. Prostřednictvím mons. Godfreye odevzdal 7. ledna 1941 Svatému stolci memorandum s prosbou o navázání vztahů, které by nemusely být oficiální, avšak založené na důvěře. Benešovo memorandum bylo přijato, ale kýženého výsledku dosaženo nebylo. Navázání kontaktů bylo považováno za předčasné, nicméně nikoli nemožné. Svatý stolec a priori neodmítá uznat exilovou vládu, ale často se jeho zájmy odlišují od zájmů druhé strany. Beneš usiloval o oficiální uznání exilové vlády bez ohledu na stav a politickou situaci v Protektorátu. Svatému stolci však jde především o

63 MACHULA, Jaromír, Vatikán a Československo, s. 61.

situaci katolické církve. Tato situace se povážlivě zhoršuje a tedy každý oficiální výrok by mohl působit jako „rozbuška“ a situaci ještě zhoršit.⁶⁴

Druhé memorandum⁶⁵, které Beneš posílá, je zasláno také prezidentu Rooseveltovi. Toto memorandum se však stalo překážkou. Beneš se snaží přesvědčit Svatý stolec, že navázání vztahů by mělo být normálním řádem věcí, ale nebere v úvahu širší okolnosti, které musí Svatý stolec uvažovat. Ten totiž nemá na území jiných států jednotlivé zástupce, ale má v daných státech mnohé věřící, za něž nese zodpovědnost, aby chránil jejich životy a práva na svobodu. Jak píše František X. Halas: „Svatý stolec nehledal primárně politické výhody, nejdůležitější je pro něj vždy to, co podle jeho názoru prospívá církvi. A přílišná vstřícnost vůči vládám, jejichž legitimita nebyla zcela pochybná [...] by s velkou pravděpodobností byla Německem označena za porušení neutrality.“⁶⁶ Z československé strany však tento postoj není vnímán pozitivně.

Roku 1944 je osvobozen Řím a tři týdny po jeho osvobození je ustanoven Český národní výbor. Jeho tajemníkem se stává Jaromír Machula. Prvním úspěchem, který přinesl i zlepšení vzájemných vztahů, bylo pořádání oslav u příležitosti svátku Sv. Václava roku 1944 v Římě. Machula a zástupci Českého národního výboru byli přijati papežem Piem XII. k audienci a státní sekretariát byl ujistěn o stále snaze navázat se Svatým stolicí oficiální styky. Protože obě strany, jak československá vláda, i Svatý stolec považovaly tento krok za velmi důležitý, bylo Machulovi svěřeno prostřednictví ve vzájemných vztazích. Ukázalo se však, že skepse vatikánských představitelů, je oprávněná. To, jak se vyvine situace v poválečné republice, neurčily faktory vnitřní, ale geopolitické. Ty však nebyly nakloněny k zachování demokratického rázu republiky a tím samým odmítaly i další pozitivní utváření československo-vatikánských vztahů.

Díky Benešovu přátelství se Sovětským svazem nechává komunistická velmoc Československu zpočátku jistou kontrolu nad utvářením vlastních diplomatických styků. Nicméně, Sovětský svaz nemohl připustit, aby hlavou diplomatického sboru byl papežský nuncius. Československá vláda takto komunikuje se Svatým stolicí a Pius XII. na tuto

64 Svatý stolec například dostával zprávy prostřednictvím berlínské nunciatury, že pražský klérus je odváděn do koncentračních táborů, semináře jsou násilně uzavřeny a bohoslovci jsou odvázeni na nucené práce do Německa. Srov. MACHULA, Jaroslav, Vatikán a Československo, s. 64 – 65.

65 Text tohoto memoranda je možné nalézt v Machulově knize na stranách 65 – 69.

66 HALAS, František X., Fenomén Vatikán, s. 618.

podmínku přistoupí. Mons. Ritter, který byl nadále Svatým stolicem považován za diplomatického zástupce, ačkoli přebýval v Miláně a očekával, kdy se bude moci vrátit do Prahy, souhlasil se svou „degradací“. V červenci 1945 odjel do Prahy mons. Raphael Forni jako chargé d'affaires, aby obnovil zastupitelský úřad Svatého stolce v Praze. Ten byl totiž od okupace Německem zavřený. V září 1945 byl mons. Ritter uznán československou vládou uznán jako oficiální zástupce Svatého stolce v Praze, 11. června 1946 předal prezidentu republiky pověřovací listiny a diplomatické styky byly obnoveny. Československé vyslanectví bylo ve Vatikánu obnoveno teprve počátkem roku 1946. Do Říma byl poslán jako chargé d'affaires dr. František Schwarzenberg a v srpnu 1946 v hodnosti vyslance u Svatého stolce Artur Maixner, který před svým jmenováním zastával místo přednosty církevního oddělení na ministerstvu zahraničních věcí. František Schwarzenberg měl snažit, aby vztahy se Svatým stolicem byly dobré a za nejvhodnější základnu pro obnovení diskusí byl považován *Modus vivendi*, opatřený příslušnými změnami. Beneš považoval za neodkladné vyřešit problém neobsazených biskupství a sesazení dvou slovenských biskupů. Návrat mons. Rittera vnímal příznivě. Československo se však v této době dostává do vlivu Sovětského svazu. Košický vládní program z 5. dubna 1945 (podepsán již 29. března 1945 v Moskvě) obsahoval záruky o plné náboženské svobodě a vše napovídalo faktu, že se komunisté nebudou vměšovat do vnitropolitických záležitostí. V Praze a Litoměřicích byli jmenováni biskupové Beran a Trochta a Svatý stolec oceňuje i vstřícnost vlády s jakou tyto dva kandidáty přijímají. Problém, který vyvstal v této době v souvislosti se Slovenskem, byl fakt, že jeho prezidentem byl za nacistické okupace katolický kněz a způsob, jak se obnovené Československo s tímto vyrovnalo, nepřineslo mnoho pozitivního jak do vztahů mezi Čechy a Slováky, tak i ve vztazích se Svatým stolicem. Josef Tiso byl odsouzen k trestu smrti a popraven 18. dubna 1947. Na tuto popravu Svatý stolec vně nereagoval, dle slov dr. Františka Schwarzenberga, žádným zvláštním memorandem. Nicméně ve vnitro-vatikánských kruzích se začíná měnit názor na československou vládu. „Oni totiž v zamítnutí Tisovy žádosti o milost nespatřují ani tak špatnost jako spíše hloupost,“⁶⁷ jak píše ve zprávě dr. František Schwarzenberg. Diplomacie Svatého stolce se však nezměnila. Mons. Forni ujišťoval prezidenta Beneše, že Svatý stolec nemá v úmyslu, i přes tuto smutnou událost, změnit svůj postoj v upevňování diplomatických vztahů. Komunisté viděli v Tisově popravě příležitost a politický „přínos“ pro jejich snahu o uchopení a upevnění moci. Tisova poprava totiž znamenala velmi vážné

67 Tamtéž, s. 629.

narušení vztahů mezi Čechy a Slováky, zvláště mezi českými a slovenskými odpůrci komunismu. Svatý stolec, dle Schwarzenbergovy zprávy, interpretuje odmítnutí Tisovi milost, jako působení vlivu Sovětského svazu. Jeho slovy: „Chtějící tedy krýt Beneše i své dřívější tvrzení, jsou nuceni připustit úplnou naši nesamostatnost.“⁶⁸ Jinak řečeno, Československo se již zcela ocitlo ve vleku Sovětského svazu. Toto „překvapení“ bylo navíc potvrzeno únorem 1948, ačkoli mezi lidovci, kteří byli ve vládě, vládl názor, že Československu nehrozí žádná forma další okupace. Vždyť i Svatý stolec uznal poválečné Československo a navázal s ním diplomatické styky. Předúnorový optimismus sdílel i vyslanec u Svatého stolce, do jisté míry i biskupové, ale sám Svatý stolec byl ve svých názorech skeptičtější. Po příjezdu mons. Rittera do Prahy se začíná diskutovat o majetku klášterů a kongregací, který patřil německým a maďarským církevním institucím. Zaznívá, že se jedná o živly odporující státu. Nunciatura však odmítá takové zjednodušování a hájí svobodu církve i na její majetek, vždyť i ona stála proti nacismu. S poukazem na ustanovení *Modu vivendi* se mons. Ritter snaží zastavit postupné konfiskace majetku. K ostrému střetu došlo v otázce provedení zákona z 11. července 1947 o revizi první pozemkové reformy z roku 1919, která se měla týkat i vlastnictví církve. Ještě na podzim roku 1947 se připravuje zákon o nové pozemkové reformě, který by ovšem znamenal likvidaci hospodářské základy církve. Provedení tohoto zákona znamená v rovině ekonomické absolutní závislost církve na státu. Církvi byly nabídnuty záruky zachování církevních škol a povinného vyučování náboženství na státních školách a zachování církevního majetku. Avšak žádná z těchto záruk nebyla realizována. Schwarzenberg hovoří o „omylu vatikánských kruhů“, jehož podstatou je nedůvěra komunistů. „[...] naši komunisti – až s pomocí Moskvy ještě upevní své pozice – strhnou masku a zahájí protikatolický režim.“⁶⁹

V listopadu 1948 byl do Prahy odvolán „na poradu“ vyslanec Artur Maixner. Do Říma se již nevrátil. Na jeho místo je na krátkou dobu poslán v hodnosti *chargé d'affaires* Ilja Rath. Jeho úkolem nebylo pokračovat a kultivovat diplomatické vztahy mezi Československem a Svatým stolicí, ale spíše snad vybudovat špiónážní síť a nakonec zlikvidovat vyslanectví. Uzavření vyslanectví a odjezd *chargé d'affaires* se měl odehrát proti všem diplomatickým zvykům v tajnosti. Tímto způsobem se uzavřela kapitola

68 Tamtéž.

69 Tamtéž, s. 634.

obnovy a budování vzájemných styků až do doby nové revoluce, která odmítla komunismus a znovu se přiklonila k demokracii, jako jediné možné cestě ve svobodné Evropě.

9. Poválečná pozemková reforma

Revize pozemkové reformy z roku 1919 č. 142/1947 Sb. se stala pro komunisty příležitostí hospodářsky svázat církve se státem. Fakticky znamená snahu ovládnutí hospodářské základny a likvidaci samostatnosti církve. Tento zákon byl přijat Ústavodárným Národním shromážděním dne 11. července 1947 a způsob jeho realizace vládním nařízením č. 194/1947 Sb., o soupisu pozemkového majetku pro revizi první pozemkové reformy a o jejím označení v pozemkových knihách. K soupisu a zabírání majetku došlo před únorem 1948. Výměra církevních pozemků za první pozemkové reformy činila 117673 ha a po realizaci revize mělo zůstat pouhých 5203 ha. Zákon o revizi první pozemkové reformy byl prováděn spolu se zákonem o nové pozemkové reformě z jara roku 1948. Proti zákonu o revizi pozemkové reformy, který dle postoje Svatého stolce odporoval *Modu vivendi*, byl vznesen protest. Prostestní nota z 12. listopadu 1947 byla adresována ministerstvu zahraničních věcí prostřednictvím pražské nunciatury.⁷⁰

V první fázi konfiskací se jednalo především o rychlé rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů a těch, kteří byli považováni za nepřátele státu. Provedení tohoto rozdělování se dalo na základě Dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. Pochopitelně se tento Dekret vztahoval i na pozemky dříve vlastněné církví, které nyní byly ve správě sice členů církevních řádů, nikoli však členů s německým občanstvím.⁷¹ Protože již zde se objevuje snaha ovládnout církve ekonomicky, Svatý stolec reaguje řadou protestních not⁷² v nichž upozorňuje na články 2 a 3 *Modu vivendi*, kterými byla zaručena svoboda církvi i v oblasti hospodářské. Ve vládě se objevily dvě protichůdné tendence. Jedna část poslanců

70 Srov. HRDINA, Ignác Antonín, Texty ke studiu konfesního práva III., Československo, Praha: Karolinum, 2006, s. 104.

71 Takto byl například konfiskován majetek řádu německých rytířů, rytířského řádu Křižovníků, Augustiniánů a dalších.

72 Jedná se o noty z 8. března 1946, 9. března 1946, 27. června 1946, 5. září 1946 a 21. října 1946. Tyto noty lze nalézt v Archivu Ministerstva zahraničních věcí, Karton VI, Vatikán.

přišla s radikálním názorem, že se v konfiskacích má pokračovat bez ohledu na protesty Svatého stolce. Tento názor zaujímal především ministr zemědělství, který byl členem Komunistické strany. Proti němu stál ministr zahraničních věcí, který doporučoval konfiskace zastavit s ohledem na vztahy se Svatým stolicí. Vláda na zasedáních v listopadu 1946 nakonec nařídila ministru zemědělství konfiskace zastavit. K řešení tohoto problému byla na návrh vlády vytvořena komise, která se touto problematikou měla zabývat a vládě podávat návrhy řešení. Ačkoli se v první řadě jednalo především o majetky různých církevních subjektů, v širším pohledu se opět vyskytnul problém i v otázce sladování hranic diecézí s hranicemi státními, hlavně na Slovensku. I v tomto případě došlo k porušení *Modi vivendi*. Svatý stolec si klade otázku, zda jsou ještě ustanovení *Modi vivendi* v platnosti.⁷³ Přestože si vláda byla vědoma snahy Svatého stolce stále udržovat kontakty na diplomatické úrovni a ona sama považovala *Modus vivendi* „[...] za politickou základnu, na které chceme budovati svůj poměr ke Sv. Stolicí“⁷⁴, ministerstvo zemědělství konfiskace prosazovalo i s vědomím, že Československu tak nastane povinnost hradit za tento majetek náhrady. Na tuto skutečnost několikrát upozornil i Klement Gottwald, který v této době zastával post předsedy československé vlády.⁷⁵ Přes všechnu snahu Svatého stolce přesvědčit vládu, že novým zákonem porušuje již dříve přijatá oboustranná rozhodnutí *Modi vivendi*, byl zákon o pozemkové reformě přijat. Ministři nesouhlasili s postojem Svatého stolce, protože ustanovení *Modi vivendi* nebyla porušena. Vláda nakonec po návrhu dr. Clementise přistoupila na vyjednávání o hmotném zabezpečení církve po provedení pozemkové reformy.⁷⁶ Na začátku roku 1948 Svatý stolec protestuje a to proti způsobu, jak je rozdělován církevní majetek. Po konfiskaci došlo téměř okamžitě k přerozdělení. Svatému stolci byla tato praxe zdůvodněna, že nejde o zásah vůči církvi, nýbrž o spravedlivé rozdělení majetků velkých vlastníků. Tento majetek se má dostat do rukou malých rolníků.⁷⁷ Vláda stále opakovala své přesvědčení, že pozemková reforma nijak nenarušuje pravidla sjednaná v *Modi vivendi*. Uznává, že

73 Tato otázka zazní v nótě apoštolské internunciatury adresované státnímu tajemníku dr. Clementisovi ze dne 12. 11. 1947. Srov. HRDINA, Ignác Antonín, *Texty ...*, s. 107.

74 Tamtéž, s. 109.

75 Srov. KAPLAN, Karel, *Československo v poválečné Evropě*, Praha: Karolinum, 2004, s. 273.

76 Srov. Tamtéž, s. 275.

77 Srov. SCHULZE WESSEL, Martin, *Katolická církev a pozemková reforma 1945 – 1948*, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995, s. 285.

reforma výrazně zasáhne do majetkových poměrů katolické církve, ale je sama připravena zajistit financování církve jiným způsobem. Tato vcelku pozitivní reakce vlády vytvořila prostor pro další jednání a současně poskytla i prostor pro vyřešení úpravy hranic⁷⁸ tak, jak to stanovuje *Modus vivendi* z roku 1928. Nicméně, kvůli dalším neshodám a politickému ladění k žádným dohodám nedošlo. Rozhodnutí, která vláda přijímala a uskutečňovala byla svévolná a jednostranná.

Situace se pro církev přiostrhovala. Národní shromáždění Československé republiky přijalo v říjnu 1949 soubor tzv. církevních zákonů:

1. zákon 217/1949 Sb., o zřízení Státního úřadu pro věci církevní;
2. zákon č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem;
3. vládní nařízení č. 219/1949 Sb. o hospodářském zabezpečení církve římskokatolické státem.⁷⁹

Státní úřad pro věci církevní (SÚC) byl fakticky nejvyšším státním úřadem s právem řídicí a dozorčí činnosti ve všech církevních záležitostech. V návaznosti na SÚC vzniká při krajských a okresních národních výborech síť církevních tajemníků. Stát získal bezprostřední vhléd do církevní správy. Formálně měl SÚC dbát na dodržování ústavního práva na svobodu vyznání. Ve skutečnosti byl tento aparát byrokratickým zřízením, který sám prostřednictvím tajemníků, ve spolupráci a pod vedením Státní bezpečnosti organizoval stranickou a vládní politiku likvidace církve. Jistým paradoxem je, že vládním nařízením č. 17/1956 Sb. byl SÚC zrušen a jeho kompetence byly převedeny na Ministerstvo školství a kultury. Formálně SÚC zaniká až roku 1991 v souvislosti s přijetím zákona č. 308/1991 Sb., o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností.⁸⁰

78 Úprava hranic byla nejsložitější na Slovensku. Papežská bula *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* z roku 1937 byla nahrazena bulou novější *Diecesium fides* z července 1939. Tato novější bula se týká pouze Slovenska. Srov. SIDOR, Karel, *Šest' rokov pri Vatikáne*, Praha: Obrana Press Inc., 1947, s. 205.

79 Toto vládní nařízení se však netýkalo pouze římskokatolické církve, ale i ostatních církví a náboženských společností. Viz VALEŠ, Václav, *Konfesní právo*, s. 145.

80 Srov. HRDINA, Ignác Antonín, *Texty ...*, s. 184 – 188.

Zákon o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností zrušil všechny dosavadní předpisy, které upravovaly právní poměr církví.⁸¹ Tento zákon, který na první pohled jedná o zabezpečení, uvalil na církve dozor, zejména podmíněním výkonu duchovenské služby udělováním tzv. státního souhlasu. Z duchovních se tak fakticky stali zaměstnanci podléhající státní správě a uboze vyplácení ze státního rozpočtu.⁸²

Vládním nařízením č. 219/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení římskokatolické církve státem, v §29 přechází „na stát patronát nad římskokatolickými kostely, obrocími a jinými církevními ústavami, vykonávaný dosud veřejnými fondy a nadacemi, obcemi, okresy, kraji a ostatními veřejnoprávními korporacemi.“⁸³ A dle §31 téhož nařízení „veškeré závazky přispívat na účely církve, jejich složek [...], opírající se o patronát nebo jiné právní důvody nebo dlouhodobé zvyklosti, zanikají.“⁸⁴

10. Přerušování diplomatických styků

Na začátku 50. let, ačkoli obě strany artikulují odhodlání vzájemné vztahy udržovat, je jasné, že na straně československé vlády již není dále vůle být vázána dohodou *Modus vivendi* ani žádnými jinými smlouvami se Svatým stolicí. To, co se v těchto letech odehraje, znamená nejen přímý zásah do svobod církve, ale i nepřijatelný zásah do svobod jednotlivých lidí, svobod, které mají být zaručeny ústavou.

10. 1 Katolická akce

Jednou ze snah, jak si podrobit církve, bylo vytvoření tzv. Katolické akce 10. června 1949. Toto hnutí se mělo stát hlavní platformou pro vyjednávání mezi církví a státem. Taktéž mělo být základem budoucí národní církve odtržené od Svatého stolce.

81 Na tomto místě je zajímavé, že tento zákon zrušil i některá prvorepubliková nařízení, která měla proticírkevní charakter. Jedním z těchto zrušených nařízení je i tzv. kazatelnicový paragraf, který zakázal používat kazatelny jako místa k hlásání politických názorů. Srov. VALEŠ, Václav, *Konfesionální právo*, s. 128 – 129.

82 „Stát poskytuje podle dalších ustanovení zákona osobní požitky duchovním církví a náboženských společností, kteří působí se státním souhlasem v duchovní správě nebo v ústavech pro výchovu duchovních.“ HRDINA, Ignác Antonín, *Texty ...*, s. 189.

83 Tamtéž, s. 194.

84 Tamtéž, s. 195.

Komunisté se zde patrně inspirovali vznikem církve československé-husitské z roku 1920.⁸⁵ Stát tuto akci připravil s kněžími, kteří kolaborovali s režimem a původně měli zasednout také ve vedení této akce. Protože komunisté zneužili názvu původní Katolické akce, v níž se shromažďovali kněží, řeholníci i laici, biskupové okamžitě zareagovali pastýřským listem, v němž komunistickou Katolickou akci ostře odmítli jako schizmatickou. Členové Katolické akce měli odvolat své členství a to pod trestem exkomunikace, který vzešel jako reakce Svatého stolce. Deset dní po vzniku Katolické akce vydala kongregace Posvátného officia (dnes Kongregace pro nauku víry), tj. 20. června 1949, dekret, na jehož základě byli exkomunikováni všichni, kdo k ní dobrovolně a vědomě přistoupili nebo teprve přistoupí. Tento dekret se tedy nevztahoval na ty, kdo byli donuceni stát se jejími členy. Na základě tohoto dekretu vystoupilo z Katolické akce mnoho kněží. Ačkoli byl tento dekret z 20. června závažný, mnohem závažnější byl dekret druhý z 1. července 1949. Tento je nazýván „dekret o komunismu“.⁸⁶ Tímto dekretem Svatý stolec odsoudil komunismus a tím samým i jakoukoli komunistickou vládu. Oba dekreta sice nemohly být fakticky v Československu provedeny, pro komunisty se staly symbolem protikomunistické pozice katolické církve. Je zřejmé, že československá komunistická vláda se vzepřela a reagovala. Její ostrá reakce nasměrovaná vůči církvi byla jasným znakem, že se nenechá ovládat nikým.⁸⁷

10. 2 Akce Kláštery („Akce K“), Akce Pravoslaví (Akce „P“)

22. srpna 1949 schválilo předsednictvo Komunistické strany na návrh tzv. „církvní šestky“⁸⁸ „Akci K“, během níž měly být administrativně policejní cestou na území celé Československé republiky likvidovány řeholní společnosti a řeholníci i řeholnice

85 Srov. VALEŠ, Václav, *Konfesní právo*, s. 124.

86 Plným názvem „Dekret Posvátné kongregace Svatého Officia, jímž se odstraňují pochybnosti o těch, kteří vstoupili do komunistických stran nebo podporují jejich činnost.“ Viz BALÍK, Stanislav, HANUŠ, Jiří, *Katolická církev v Československu, 1945 – 1989*, Brno: CDK, 2007, s. 25. Nebo podrobnější rozbor viz HRDINA, Ignác Antonín, *Texty ...*, s. 164 – 176.

87 Srov. BALÍK, Stanislav, HANUŠ, Jiří, *Katolická církev ...*, s. 26.

88 25. dubna 1949 byla jmenována nová církevní komise, jež měla velkou iniciativu při řešení církevní politiky. Název „církvní šestka“ vzniknul z toho, že této v této komisi bylo činných šest členů vlády: Alexej Čepička, Vladimír Clementis, Zdeněk Fierlinger, Jiří Hendrych, Václav Kopecký a Viliam Široký. Zasedání se později účastnil i ministr školství Zdeněk Nejedlý. V této podobě se komise scházela pravidelně až do dubna 1950 a byla jakýmsi generálním štábem války s církví. Srov. BALÍK, Stanislav, HANUŠ, Jiří, *Katolická církev...*, s. 20.

deportování do vybraných soustředovacích klášterů. Akci připravoval Státní úřad pro věci církevní ve spolupráci se Státní bezpečností, která ji poté prováděla. První etapa, k níž komunistický režim přikročil, byl „monstrproces“, tedy politicky motivovaný proces s premonstrátskými opaty Vítem Tajovským ze Želiva a Augustinem Machalkou z Nové Říše. Akce začala v noci z 13. na 14. dubna 1950, kdy Státní bezpečnost přepadla většinu mužských klášterů a řeholníky odvěkla do předem vytipovaných internačních klášterů, které byly příznačné svou přísností, nebo klášterů centralizačních s méně přísným režimem. Fakticky to ale znamenalo, že všichni jsou vězni. Na těchto místech byli všichni zadržováni a to velmi často bez jakéhokoli právního důvodu a přidržováni k nuceným pracím. Od července do listopadu 1950 bylo podobně naloženo i s členkami ženských klášterů. Majetky byly zabrány státem a z části převedeny na tzv. Náboženskou matici, která měla na starosti správu církevního majetku. Celou akci doprovázela brutalita a absence jakékoli zákonnosti.⁸⁹ Ve zprávě Zdeňka Fierlingera Antonínu Zápotockému čteme: „Celou akci soustředění mužských řádů, vyklizení klášterů, a převzetí cenných uměleckých a kulturních hodnot do rukou veřejnosti, je nutno hodnotit politicky jako nesporný úspěch. Podařilo se především zneškodnit a neutralizovat tisíce reakčních elementů z řad řeholníků, zlomit jejich odpor, mnohé z nich vrátit k normálnímu životu a zbytek zaměstnat užitečnou prací v kláštorech za slušných životních podmínek.“⁹⁰

Na „Akci K“ navázala akce další, tentokrát nazvaná „P“, protože bylo nutno zlikvidovat řeckokatolickou církev a to tím, že její organizační struktury byly převedeny pod církev pravoslavnou, režimu pohodlnější. „Akce P“ fakticky začíná 28. dubna 1950 svoláním řeckokatolického sněmu do Prešova, kde bylo rozhodnuto o zrušení řeckokatolické církve. Podle sovětského příkladu tak byla bez jakéhokoli zákonného podkladu likvidována tzv. uniatská církev⁹¹ v Československu 27. května 1950. Na pravoslavnou církev byl převeden také veškerý majetek uniátů. Tato likvidace představuje hrubý zásah do ústavního práva na svobodu vyznání a to dokonce i dle ústavy z května

89 Srov. Tamtéž, s. 39 – 40. Viz HALAS, František X., Fenomén Vatikán, s. 635 – 653.

90 HRDINA, Ignác Antonín, Texty ..., s. 247 – 248.

91 Pod názvem uniatská církev rozumíme právě církev řeckokatolickou, nebo-li katolickou církev byzantského obřadu. Řeckokatolická církev uznává, na rozdíl od pravoslavné církve, autoritu papeže a sdílí stejnou nauku jako církev římskokatolická. Obřad však není sloužen v latinském ritu, ale ritu byzantském.

1948. Řeckokatolická církev byla na území Československé republiky obnovena až roku 1968.⁹²

10. 3 Přerušení diplomatických vztahů

Exkomunikační dekrety a následky, které přinesly členům Katolické akce i těm, kteří podporovali komunistickou stranu, způsobily v diplomatických vztazích nesmírné potíže. Předsednictvo Ústředního výboru Komunistické strany 6. července 1949 nařídilo ministru Clementisovi, aby zahájil kroky, které povedou k vypovězení mons. Gennara Verolina, který na pražské nunciatuře zastupoval mons. Xavia Rittera jako chargé d'affaires. Mons. Verolino byl označen jako „persona non grata“ a z Československa vypovězen.⁹³ Svatý stolec, s příslibem vstupního víza pro mons. Paola Beroliho, jako nového diplomatického zástupce, mons. Veroliho 13. července 1949 odvolal. Mons. Beroli, jako diplomatický zástupce Svatého stolce ve Švýcarsku, požádal v Bernu na československém zastupitelství o vízum pro cestu do Československa. Svatý stolec se obrátil na chargé d'affaires dr. Ilju Ratha, aby se za nového diplomatického zástupce Svatého stolce u vlády přimluvil, ale dle jeho sdělení a dle informací, které získalo ministerstvo zahraničních věcí, vízum uděleno nebylo a to z důvodu nepřátelství vůči lidově demokratickým státům a socialismu. Fakticky byl mons. Beroli označen „nevhodnou osobou“, a to dokonce ještě dříve, než stačil do republiky vstoupit. Z tohoto důvodu na nunciatuře v Praze působil pouze tajemník mons. Ottavio de Liva. Jej však československá vláda nechtěla přijmout jako nového chargé d'affaires. Ani jeho působení na nunciatuře není dlouhé.

Mons. de Liva byl režimem obviněn, že se stal strůjcem tzv. číhošťského zázraku a v březnu 1950 vyzván, aby opustil republiku, protože zasahuje do jejích vnitřních záležitostí a vybízí věřící katolíky k protistátním akcím. Ačkoli komunisté dali mons. de Livovi tři dny k opuštění, odjel ještě téhož dne, kdy mu bylo doručeno obvinění z protistátní činnosti, tj. 16. března 1950 a protože se mu nepodařilo před svým odjezdem získat vízum pro někoho dalšího, tímto dnem došlo fakticky k přerušení diplomatických styků.

92 Srov. HRDINA, Ignác Antonín, *Texty ...*, s. 206. Srov. VALEŠ, Václav, *Konfesní právo*, s. 148.

93 Srov. MACHULA, Jaromír, *Vatikán a Československo*, s. 169.

Diplomatické styky byly přerušeny na 40 let, ačkoli se komunisté snažili svět přesvědčit, že tomu tak není. Důvodem byl pravděpodobně fakt, že mezinárodní společenství by mohlo Československo odmítnout jako stát, který nejedná demokraticky. V následujících letech komunistické totality v Československu se vláda snažila nějakým způsobem jakási jednání se Svatým stolicí vést, avšak jediným výsledkem těchto jednání mělo být zachování stavu, který komunistům vyhovoval.⁹⁴

11. Do roku 1989

Téměř 40 let v rozmezí roků 1950 a 1989 je naplněno bojem církve o svébytnost a samostatnost v prostředí nepřátelského režimu. I přes fakt nepřátelství, církev v Československu nebyla zničena zcela. Část církve se přesunula do „podzemí“ a vnější vztahy se světem realizovala díky několika málo odvážným jednotlivcům, kteří riskovali své životy. Byli to právě ti, kdo přinášeli zprávy jak dovnitř, tak i ven a umožnili tak alespoň jakési povědomí o tom, co se děje za západu uzavřenými československými hranicemi.

Lze říci, že situaci církve v Československu znali představitelé Svatého stolce pouze z části. Svatý stolec se snažil i přes nepřízeň a odmítání stran komunistického režimu, alespoň nějak „udržovat“ diplomatický vztah s východem. Termín, který se v tomto období užívá je „Ostpolitik“ a vyjadřuje soubor kroků Svatého stolce ve snaze nahradit konfrontaci s komunismem dialogem, především v době nového papeže Pavla VI. a diplomata Agostina Casaroliho, který byl pověřen papežem, aby vyjednával se zeměmi Východního bloku.

V celém tomto období lze určit několik zásadních momentů, které vystupují jako přelomové momenty v období mlčení.

1. II. Vatikánský koncil – komunistická vláda umožnila třem československým biskupům na zasedání vycestovat a přivést materiály k obnově církve. Tyto materiály byly samozřejmě představiteli režimu prostudovány.

94 Srov. KONÍČEK Jiří, *Modus vivendi v historii vztahů Svatého stolce a Československa*, Olomouc: Společnost pro dialog církve a státu, 2004, s. 194.

2. roku 1965 dovolila vláda mons. Beranovi vycestovat do Říma, aby z rukou papeže Pavla VI. přijal kardinálský klobouk. Pro kardinála Berana tato čest však také znamenala nemožnost vrátit se zpět do vlasti.

3. rok 1968, rok Pražského jara – ačkoli nedošlo k žádnému výraznému posunu ve vztazích československé vlády a Svatého stolce, přesto tento rok pro řeckokatolickou církev znamenal znovuoobnovení a získání jisté míry svobody.

4. 1970 – 1978 – komunistická vláda posílá ke Svatému stolci delegaci pod vedením Kamila Hrůzy. Jde o jistou snahu o normalizaci vztahů. Svatý stolec při těchto jednáních zastupuje mons. Casaroli. Snahou těchto jednání však nebylo opět vztahy normalizovat, ale pokračovat dále ve zdání ochoty. V podstatě šlo o to, aby jednání nebyla přerušena a aby z nich Svatý stolec nic nezískal. Jednání se vedla o obsazení volných diecézí režimu přátelskými biskupy – toto jediné se vlastně zdařilo vyjednat; dále o formulaci státního slibu, odvolání státních zmocněnců a další. Až do roku 1977 se nedaří dosáhnout pokroku. Roku 1977 Pavel VI. vydává v prosinci bulu *Praescriptum sacrosanti*, která upravuje hranice diecézí na Slovensku a dále bulu *Qui divino*, kterou zřizuje samostatnou slovenskou provincii. Obě buly byly přečteny arcibiskupem Tomáškem v trnavské katedrále. Tento krok Svatého stolce znamená konečné naplnění ustanovení *Modu vivendi* z roku 1928 a vyřešení vnější úpravy hranic v Československu.

5. Jan Pavel II., polský papež (1978 – 2005) a oživení vzájemných rozhovorů.⁹⁵

Oficiálně byla jednání obnovena v roce 1987. Z obecného hlediska se pro katolickou církev v Československu začala příznivě projevovat změna, kterou podnítil 2. vatikánský koncil v politice Svatého stolce. Zatímco před koncilem Svatý stolec především sledoval při svých jednáních snahy vynutit si na státech privilegia, nyní jako prioritu své politiky stanovil obhajobu lidských práv, jejichž součástí je ovšem i právo na náboženskou svobodu. Obrana lidských práv se tak pro Svatý stolec stává místem zápasu proti totalitním režimům. Československo, které podepsalo dohodu o třetím koši Konference o bezpečnosti a spolupráci (KBSE) si sice lidská práva mohlo vykládat po svém, nicméně bylo tímto donuceno vůbec diskusi o lidských právech připustit. Svatý stolec tohoto faktu využil a i jmenování biskupů podřadil pod náboženskou svobodu, tedy obecně pod svobodu lidských práv. Věřící v Československu o sobě dávají vědět na hromadných akcích – pouť u

95 Srov. HALAS, František X., *Fenomén Vatikán*, s. 653 – 667.

příležitosti svátku blahoslavené Anežky České, Bratislava, Velehrad a další.⁹⁶ Tyto impulzy vedou k protestům vůči útlaču náboženské svobody a nakonec vyústí v revoluci nejen náboženskou, ale celonárodní proti komunistickému režimu, režimu nesvobody.

V listopadu 1989 došlo v Československé socialistické republice ke zhroucení komunistického režimu. Navzdory bouřlivým vnitřním děním v republice, dokázala již v prosinci 1989 vláda vyslat do Říma svého představitele, který měl nyní na starosti církevní záležitosti, místopředsedu vlády dr. Hromádku. Jeho poselství, které přivázel ke Svatému stolci se lišilo od těch dosavadních. S revolucí přišla nová snaha o urovnání dosavadních rozporů. Vláda byla smířlivější v otázce jmenování biskupů na uprázdněných stolcích v Olomouci a Hradci Králové a diplomacie Svatého stolce se již nezaměřovala pouze na výhody, ale sama přinášela pomoc v době obnovované demokracie.⁹⁷

12. Demokratické období Československé federativní republiky a Svatý stolec

Období od pádu komunismu do dnešních dní, je velmi dlouhé a je ve znamení, jak píše František Halas, určitého „zpytování svědomí“, uvědomování si dědictví a nalézání nového soužití, nového Modu vivendi.

Prvním předmětem v jednání mezi Svatým stolcem a porevolučním Československem byla návštěva papeže Jana Pavla II., kterého pozval prezident Václav Havel. Ačkoli z diplomatických zvyklostí vyplývá, že papeže mají zvát biskupové a od státních autorit se vyžaduje pouze souhlas, papež přijel. Pozvání do Říma přivezl ministr zahraničních věcí Jiří Dienstbier a bylo dohodnuto i obnovení diplomatických styků. Papež se stal v očích československých občanů symbolem boje proti nesvobodě komunismu a problémy mezi církví, státem a Svatým stolcem se zdály být snadno řešitelné. Jednání o dvoustranných otázkách mezi Československem a Svatým stolcem prakticky ustala a obě strany se omezily na výměnu přátelských gest a na technické budování zastupitelských úřadů. 11. září 1990 přijel do Prahy mons. Giovanni Coppa. Po své akreditaci se apoštolský nuncius stává doyenem diplomatického sboru. 21. prosince 1990 pak velvyslanec František X. Halas odevzdal pověřovací listiny papeži a tímto bylo dovršeno

96 Viz BALÍK, Stanislav, HANUŠ, Jiří, *Katolická církev ...*, s. 59 – 62.

97 Srov. Tamtéž, s. 676 – 678.

obnovení diplomatických styků se Svatým stolicí na úrovni obvyklé pro demokratické státy.⁹⁸

Po těchto počátečních a vřelých vyjádřeních bylo třeba řešit otázky, které zůstaly z dob dřívějších, nebo vznikly za doby totality. Papež se zmínil, že je třeba vyřešit otázku majetku, který byl rozkraden komunisty, ale že tato otázka není primární a nejdůležitější pro vzájemné dobré vztahy – „restituce jsou pouze jednou z řady dalších otázek, jež měl vyřešit důvěřivý dialog.“⁹⁹ Otázka restituce majetku však nepatřila mezi ty jednoduše řešitelné a její řešení bylo v roce 1990 v nedohlednu.

Skutečně důležité věci pro církve a její vztah ke státu se v období po pádu komunismu neřešily v oblasti diplomatických návštěv nebo jednání, ale v oblasti legislativní. Vláda přijala sérii zákonů, které upravovaly poměr církve a státu, byly zrušeny tzv. náboženské trestné činy, dále zákony omezující svobodu církví a další. Následkem těchto zákonných úprav došlo k tomu, že stát již nadále nezasahoval do otázky jmenování biskupů, kněží již nepotřebovali státní souhlas k výkonu své profese, avšak celý zákon, který tyto svobody v roce 1949 zamezil, nemohl být kompletně zrušen, protože obsahoval i ustanovení o ekonomickém zajištění církví. Nejvyšším důležitým legislativním ustanovením se stala Listina základních práv a svobod přijatá v lednu 1991 jako příloha k Ústavě. 4. července 1991 Federální shromáždění přijalo Zákon o svobodě víry a postavení církví a náboženských společností.¹⁰⁰ Tímto zákonem byla fakticky provedena částečná odluka církve od státu. Svatý stolec přijímá zákon o svobodě víry pozitivně, protože byl obnoven princip nezasahování státu do vnitřních záležitostí církve. Společnou záležitostí církve a státu však nadále zůstává ekonomické zajištění. Světští duchovní byli do jisté míry rehabilitováni a finančně zajištěni a to díky novele zákona o státním příspěvku církvím z roku 1991, řeholní kněží na tom byli hůře a to z důvodu faktické nemožnosti vlastnit majetky, které zabrali komunisté. Z části je toto odstraněno částečnou restitucí, kdy bylo roku 1990 vráceno řeholním řádům a kongregacím 72 budov a v roce 1991 dalších 198. Církvi se týkala také nová úprava zákona o rodině. Tyto legislativní změny Svatý stolec chápe jako vnitrostátní a proto do nich nezasahuje. Nezasahuje ani v okamžiku, kdy

98 Srov. HALAS, František X., Fenomén Vatikán, s. 679.

99 Papež upřesnil, že „církevním institucím nejde pouze o to, aby dostaly nazpět, co jim legitimně patří, ale též o to, aby nabyly možnosti rozvíjet svůj vlastní život, dát se do služeb bližního, pokud jde zejména o výchovná a charitativní díla.“ Tamtéž, s. 680.

100 Jedná se o zákon č. 308/1991 Sb.

dochází k dělení republiky na dva samostatné státy. Svatý stolec zaujal k dělení federace postoj, který zcela zapadal do normy mezinárodního společenství a ničím podstatným se nelišil od stanovisek ostatních států.

13. Česká republika a Svatý stolec

Česká republika se po rozpadu federativní republiky stává nástupnickým státem. Nastupuje do mnoha smluv jež vázaly i bývalou federaci a stejně tak „navazuje“ staronové diplomatické styky se státy mezinárodního společenství. Důsledky přechodu od federace se pro styky se Svatým stolicem podařilo vyřešit bez nejmenších potíží a poměr Svatého stolce k novému subjektu je stejně dobrý jako k bývalým česko-slovenským státním uspořádáním. Svatý stolec v mnohém vycházel vstříc přáním české vlády, když šlo o řešení technických otázek pokračování diplomatických styků. Papežský nuncius, mons. Giovanni Coppa, setrval dále ve své funkci. Zprvu byl akreditován u obou nástupnických republik, ale později si vybral jednu z možností, které se mu nabízely a zůstal nunciem v České republice. Na Slovensko Svatý stolec vyslal nového diplomata Luigiho Dossenu (2. května 1994 – 8. února 2001). Dosavadní diplomatičtí zástupci bývalé federace byli k 1. lednu 1993 akreditováni u Svatého stolce jako *chargé d'affaires*. Šlo vždy o dva diplomaty československých zastupitelských úřadů, kteří na nich zastávali nejvyšší funkce a kteří souhlasili, že přejdou do služeb jedné či druhé z nástupnických republik. Na zastupitelském úřadě při Svatém stolci šlo o Františka X. Halase, bývalého tituláře velvyslanectví federace pro Českou republiku a jeho bývalého radu Egona Arnolda pro Slovensko. Svatý stolec uznal oba nové státy okamžitě. František Halas byl 6. ledna 1993 potvrzen ministerstvem zahraničních věcí ve funkci velvyslance. Svatý stolec byl požádán, zda by jej byl ochoten uznat i bez nutnosti nové žádosti o *agrément* a odevzdávání pověřovacích listin. Svatý stolec 23. ledna 1993 oznámil, že toto řešení přijímá a od této chvíle byly styky mezi ním a Českou republikou plně normalizovány. Dělení budov zastupitelství mezi Českou a Slovenskou republikou bylo stanoveno v poměru jedna ku dvěma ve prospěch České republiky. V Římě připadl České republice byt na Via Crescenzo 91, který byl sice pro účely zastupitelství u Itálie nepoužitelný, avšak pro účely zastupitelství u Svatého stolce byl vhodný svou polohou blízko Vatikánu. České velvyslanectví u Svatého stolce v něm sídlí od května 1993 dodnes.

Co se týká oficiálních styků a návštěv, již v březnu 1993 se uskutečnilo přijetí místopředsedy české vlády Josefa Luxe papežem a následně i státním sekretářem. V květnu téhož roku byl přijat ministr zahraničních věcí Josef Zieleniec a audience českých vládních představitelů vyvrcholily oficiální návštěvou českého prezidenta Václava Havla 7. března 1994. Další příležitost k návštěvě českých představitelů u Svatého stolce poskytlo jmenování pražského arcibiskupa Miloslava Vlká kardinálem.

Katolická církev, která se spolu se společností v roce 1989 dostala z područí totalitního režimu, v sobě reflektuje mnohá dějinná hnutí. Nejprve je oporou monarchie, po roce 1918 částí společnosti odmítanou, přece však stále většinovou částí společnosti, která měla mít pouze tolik práv, kolik si jich vybojovala. Po dvě dlouhá období se stala církví pronásledovanou a nenáviděnou, aby se nakonec dočkala svobody v obnovené demokracii. Církev je ale i v této demokracii v mnohém odmítána jako představitelka starých pořádků a nedůvěra, která stále panuje, je odrazem jak vzpomínek na minulost, tak odrazem nových skutečností, nových požadavků i snah plně se integrovat do demokratické společnosti 20. století. V této situaci se církev snaží vystupovat jako organizace ne zastaralá a vstupovat do různých iniciativ na podporu občanů různých vrstev. Orientace české společnosti v otázce, čím je pro ni katolická církev, je však rozporuplná. Česká republika jako stát zaujímá postoj o něco přehlednější. Hlásá a zachovává svobodu náboženství. Církev sice nijak nezvýhodňuje, ale hlásí se k odkazu, který byl vytvořen dlouhou tradicí, ačkoli do ní vstupuje i tradice husovská. Poměr politických kruhů ke katolicismu nelze přeceňovat. Někteří se k němu hlásí, ale zřejmě z důvodů taktických než z důvodů vycházejících z víry.

Poměr mezi státem a církví nelze v době po revoluci ani zdaleka nazvat bezproblémovým. Komunistická propaganda let minulých napáchala velké škody na tomto vztahu a připravila komplikace, u nichž neexistuje snadné a rychlé řešení. V mnohých diskusích je snaha nalézt určitá východiska, ale problémy minulosti se zdají být nepřekonatelné. S jedním „zvláštním“ řešením, jak zpracovat křivdy minulosti, přichází papež. Jan Pavel II. přichází u příležitosti návštěvy České republiky a svatořečení blahoslaveného Jana Sarkandra s prosbou o odpuštění a toto odpuštění i nabízí. A tato jeho výzva nachází u české společnosti příznivý ohlas.¹⁰¹ Na Ruzyni přivítal papeže prezident Havel a o dva dny později v Ostravě se s ním loučí předseda vlády Václav Klaus, který Svatý stolec navštívil 23. ledna 1996 spíše na zdvořilostní návštěvě. V této době se

101 Srov. HALAS, František X., Fenomén Vatikán, s. 698.

zástupci Svatého stolce rozhodli vystoupit ze své dosavadní rezervy a nadnést otázku postavení katolické církve v České republice. Tento postoj byl české vládě sdělen dopisem vatikánského státního sekretáře, kardinála Angela Sodana předsedovi vlády v dubnu 1997. Dokument navrhoval řešit postavení katolické církve v České republice dvoustranným jednáním. Vláda tento návrh přijala a 25. října 1997 předala prostřednictvím ministerstva zahraničních věcí sdělení, že stát jednání o smlouvě se Svatým stolicí nevylučuje, ale považuje za vhodnější, aby rozhovory začaly až v době po dokončení všech nutných legislativních úprav.¹⁰² Postupně přechází vztah české vlády a Svatého stolce z mimořádné fáze do řádné fáze své existence. V srpnu 2002 odešel z Říma Martin Stropnický a roku 2004 odchází z Prahy do Berlína nuncius Erwin Josef Ender. Titulářem českého velvyslanectví se stává v květnu 2003 Pavel Jajtner a v květnu 2004 přichází do Prahy mons. Diego Causero. Toto období lze charakterizovat jako období intenzivního jednání na přípravě Smlouvy mezi Českou republikou a Svatým stolicí o úpravě vzájemných vztahů. Dohoda v identickém italském a českém znění má 21 článků a datována je v Praze 25. července 2002. Za českou stranu ji podepsal ministr zahraničních věcí Cyril Svoboda, za stranu Svatého stolce Erwin Josef Ender.

Jednotlivé články se zabývají poměrem katolické církve v České republice ke státu a potvrzují, že katolická církev je právníkou osobou, že sňatek uzavřený před představitelem církve má i civilní platnost. Dále podrobně upravuje působení katolické církve ve školství. Dvanáctý článek se věnuje spolupráci církve a státu v oblasti zachování kulturního dědictví a ochrany památek náboženského charakteru. Tři články, tj. 14 – 16, se věnují humanitární a sociální práci církve ve věznicích, nemocnicích a armádě. Článek 17 se věnuje kritickému tématu financování církve a jejímu hospodářskému zajištění.¹⁰³ Poslední čtyři články upravují technické problémy jednání a stanoví, že jednání České biskupské konference s úřady České republiky na mezistátní úrovni se nevylučují a sporné otázky mají být řešeny diplomatickou cestou. Smlouva podléhá ratifikaci, je sjednána na dobu neurčitou s možností písemného vypovězení. Smlouva má charakter smluv

102 Srov. Tamtéž, s. 702.

103 Článek 17: 1. Česká republika bude usilovat způsobem co možná nejrychlejším a pro obě strany přijatelným o dořešení otázek týkajících se majetku katolické církve. 2. V České republice je ekonomické zabezpečení katolické církve zaručeno právním řádem České republiky. V případě vypracování nového modelu bude zajištěno, aby proces jeho zavádění nebyl v přechodném období příčinou ekonomických problémů v katolické církvi. Nový model by nahradil model stávající. Viz Smlouva mezi Českou republikou a Svatým stolicí o úpravě vzájemných vztahů [online], Praha: Česká biskupská konference, [cit. 30. 10. 2015], dostupné z: <http://tisk.cirkev.cz/res/data/006/000797.pdf?seek=7>.

mezinárodních. Svým obsahem je specifická a jejím hlavním účelem je uvést v soulad principy, jimiž se řídí katolická církev s právním řádem České republiky.¹⁰⁴ Smlouva však úspěšná nebyla. Český parlament odmítnul smlouvu ratifikovat a pro tuto chvíli neexistovalo řešení, které by bylo přijatelné pro obě strany. Odpůrci smlouvě vytýkali její příliš pozitivní vyznění pro katolickou církev, která by získala neoprávněné výhody. Objevila se obava, že by stát ztratil kontrolu nad církví a ta by se stala jakýmsi státem ve státě.¹⁰⁵ Je pravda, že katolická církev je specifickým subjektem, má určité výsadní postavení, jestliže ji srovnáváme s ostatními církvemi uznanými státem, ale smlouva mezi Svatým stolcem a Českou republikou tuto výhodu netvoří, pouze využívá již dávno existujícího stavu. Církev je centralizovanou mezinárodní organizací, jejíž hlava má statut hlavy státu. Přirozeně tento stav vytváří naprosto jiné prostředí a nesrovnalosti s církvemi jinými. Lze však říci, že tyto důvody jsou nevýznamné. Odmítnutím smlouvy mezi Svatým stolcem a Českou republikou v podstatě vrátilo vztahy do bodu, ve kterém byly před započítím vyjednávání, a došlo k dalšímu odkladu řešení problémů, které bylo nutné vyřešit.

2. dubna 2005 zemřel papež Jan Pavel II. a zvolen Benedikt XVI. Jeho volba neznamenalala pro vztahy mezi Českou republikou a Svatým stolcem žádný výrazný posun. Došlo ke změnám na diplomatických postech. V Praze vystřídal mons. Causera nový nuncius mons. Giuseppe Leanza, který prezidentu České republiky Václavu Klausovi předal pověřovací listiny 17. října 2011. V Římě se po Pavlu Jajtnerovi vedení zastupitelského úřadu ujal 27. září 2011 dr. Pavel Vošalík. Papež Benedikt nebyl v Čechách přijat tak, jak to dokázal jeho předchůdce, přesto návštěva Benedikta XVI. v září 2009 prolomila počáteční nedůvěru.¹⁰⁶ Papežova návštěva se nenesla v duchu řešení

104 Srov. HALAS, František X., Fenomén Vatikán, s. 720.

105 Například poslanec Jan Zahradil v rozpravě k ratifikaci této smlouvy se vyjádřil, že tuto smlouvu nutně nepotřebujeme, protože pokud bude mít Česká republika kvalitní vnitrostátní legislativu, která bude upravovat vztah církve a státu, je tato smlouva nadbytečná. Poslanec Vojtěch Filip upozorňuje, že v daném znění bude smlouva zasahovat do vnitřních záležitostí republiky a že by musela být každá změna státu církev-stát schválena i Svatým stolcem, což by znamenalo určitou závislost a stát musí být osvobozen od konkrétních náboženských vyznání. Poslanec Miroslav Opálka shrnuje patový stav tvrzením, že se vlastně jedná o argumentaci založenou na symbolech: ministr zahraničních věcí Svoboda slyší zástupce Komunistů a odmítá diskusi a zástupce komunistů poslanec Filip odmítá smlouvu se Svatým stolcem ze zásady. Celý text rozpravy lze nalézt na webových stránkách Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, Vládní návrh, kterým se předkládá Parlamentu České republiky k vyslovení souhlasu Návrh na ratifikaci Smlouvy mezi Českou republikou a Svatým stolcem [online], [cit. 3. 12. 2015], dostupné z: <http://www.psp.cz/knih/2002ps/stenprot/016schuz/s016213.htm>.

106 Paradoxně získal papež největší popularitu v okamžiku, kdy ohlásil svou rezignaci.

problémů, které zatěžovaly vztah církve a státu. Přijel jako pastýř. Hlavním tématem nebyla otázka majetku, ale spíše otázka náboženství a víry. Papežovu návštěvu oplatil návštěvou svou 14. listopadu 2009 předseda vlády Jan Fišer. Byl přijat papežem, státním sekretářem Tarsiciem Bertonem a sekretářem pro vztahy se státy Dominiquem Mambertim. Následovala pracovní návštěva ministra zahraničních věcí Jana Kohouta. V listopadu 2009 se ministr zahraničních věcí Karel Schwarzenberg účastnil národní pouti spolu s biskupy a věřícími. V listopadu 2010 následovala návštěva předsedkyně Poslanecké sněmovny Miroslavy Němcové. Frekvence návštěv až do konce pontifikátu papeže Benedikta se nijak nezměnila a zůstala na relativně vysoké úrovni.

Když Benedikt XVI. oznámil svou rezignaci, kardinálové zvolili jeho nástupcem papeže Františka. Při jeho intronizaci 19. března 2013 nebyl přítomen prezident Miloš Zeman, avšak tato nepřítomnost není vysvětlována jako zhoršení vztahů ke Svatému stolci. Stalo se tak proto, že k výměně hlav států došlo téměř ve stejnou dobu. Prezidenta zastupoval při tomto významném aktu ministr Schwarzenberg.

Předtím však, než papež Benedikt odstoupil do ústraní, došlo na české vnitrostátní úrovni k jedné velmi důležité události, která odstranila problém s článkem 17 neratifikované Smlouvy mezi Českou republikou a Svatým stolicí o úpravě vzájemných vztahů a vyjadřovala vůli České republiky dořešit otázku ekonomického zabezpečení katolické církve. 22. února 2013 zástupci 16 církví a náboženských společností podepsali smlouvu s vládou, díky níž bylo možno začít uskutečňovat vše, co předpokládá zákon č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi. Tím byl završen dlouhodobý proces schvalování zákona, který byl nejprve schválen Poslaneckou sněmovnou 13. července 2012, poté Senátem vetován a nakonec opět Poslaneckou sněmovnou 102 hlasy schválen. Prezident Václav Klaus však tento zákon nepodepsal, protože nesouhlasil s některými ustanoveními, avšak rozhodl se tento zákon nevetovat. V listopadu 2012 vydal prezidentův mluvčí Ladislav Jakl prohlášení, v němž podotkl, že se návrat majetků týká i některých jiných církví, kterým komunistický režim nesebral nic, a proto se v pravém smyslu vlastně nejedná o restituce, ale o dotace církvím.¹⁰⁷ S tím

107 Srov. HALAS, František X., Fenomén Vatikán, s. 729.

nesouhlasili biskupové. Církev by se opět stala závislou na státu a jeho vůli církvím „něco“ poskytnout.¹⁰⁸

Ačkoli Svatému stolci záleželo na vyřešení otázky majetkového vyrovnání a pokládalo je také za určitý předpoklad v budoucí cestě k uzavření standardní mezinárodní smlouvy, konkordátu, považuje majetkové vyrovnání církve a státu za ryze vnitřní záležitost. Ať už bude jednou smlouva ratifikována, nebo nikoli, Svatý stolec zůstane pouhým pozorovatelem dění, který nebude moci a snad ani chtít zásadně ovlivnit. Je zcela zřejmé, že problémy vzájemných vztahů za českou katolickou církev ani za český stát nikdo třetí nevyřeší.

108 Restituce smyslu znamená návrat do původního stavu. Je pochopitelné, že takový stav již dnes není možný. Přesto ze soukromého prohlášení kardinála Duky při zasedání Konference vyšších představených mužských řeholí v České republice, pro kterou autor této práce pracuje, vyplývá, že je naděje až na 90 – 95% možnost návratu restituovaného majetku a získání absolutní svobody církve v otázce vlastního hospodářství.

Závěr

Vývoj diplomatických vztahů mezi naší republikou a Svatým stolcem je komplikovaný a tato komplikovanost velmi často vyrůstá ze specifík postavení Svatého stolce vůči ostatním státům, zvláště když se cíle papežské diplomacie výrazně liší od cílů diplomacie ostatních států. Postihnout veškeré nuance v tak dlouhé době, tedy od rozpadu monarchie do dnešních dní, je fakticky pro tuto práci nespílnitelné. Práce reflektuje jisté aspekty vztahů a jejich vzniku, růstu i zániku, ale otevírá pole pro mnoho dalších otázek, kterých je v tomto okamžiku více než odpovědí, zvláště proto, že Vatikánské archivy uvolňují mnohé dokumenty s časovým odstupem. Otázka restitucí, která byla otevřena roku 2013, je stále ještě příliš aktuální a je těžké dělat závěry, uvažíme-li možnost změny politické situace. Katolická církev si i za těchto podmínek nárokuje mnohé majetky a je ochotna jít až k soudním řízením v boji za svá práva. Je otázkou, zda je tento postup správný, nebo zda nevzbudí ve společnosti spíše negativní ohlas. Lze snad doufat, že jednou v budoucnosti přijde okamžik, kdy budou překonány historické animosity, které ne vždy zcela racionálně vstupovaly a i dnes vstupují do jednání s katolickou církví a jejím reprezentantem ve Vatikánu. Vždyť základní postulát diplomacie praví, že skutečné diplomatické vztahy lze budovat pouze za předpokladu vzájemné důvěry, pravdivosti a vůle.

Z hlediska teorií mezinárodních vztahů lze postoj obou aktérů chápat jako určitou syntézu postoje liberalistického, tak i realistického. Oba partneři se snaží o zachování svých postojů a zájmů v oblasti mezinárodního systému, ale také, a zde se více projevuje dějinná složka vztahů, se v různých obdobích projevuje, s větším či menším důrazem, snaha o mírové, pokojné řešení problémů. Lze tedy pozorovat jak snahy o přímé jednání, tak i snahu brzdit tato vyjednávání s cílem získat nad partnerem převahu. Tento postoj zřetelně vystupuje v době komunistické vlády v Československu, kdy církev představuje pro stát bezpečnostní hrozbu. Modem vivendi je však určen proces, který by měl jednou vyústit v uzavření standardní mezinárodní smlouvy.

Cílem této práce není snaha zcela popsat, jak se tyto vzájemné vztahy vyvíjely. Snahou bylo zdůraznit to, co tyto vztahy formovalo, jakým způsobem se ať už jedna nebo druhá strana k různým problémům stavěla a jakým způsobem je také řešila, proto je v mnoha odstavcích popsán dějinný vývoj těchto vztahů. Bez dějin je nelze chápat a jsou to

právě tyto bohaté dějiny, které dodnes, snad spíše uvnitř české společnosti, než na úrovni mezinárodní, působí problémy.

Seznam použitých zdrojů

a) Odborné publikace

Primární zdroje:

HALAS, František X., Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství, Diplomacie Svatého stolce, České země a Vatikán, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2. rozšířené vydání, 2013.

FUCHS, Alfréd, Novější papežská politika, Praha: Orbis, 1930.

HRDINA, Ignác Antonín, Texty ke studiu konfesního práva III., Československo, Praha: Karolinum, 2006.

KONÍČEK, Jiří, Modus vivendi v historii vztahů Svatého stolce a Československa. Církevně-politický vývoj v letech 1918 – 1993, Olomouc: Společnost pro dialog církve a státu, 2005.

KONÍČEK, Jiří, Modus vivendi v historii vztahů Svatého stolce a Československa, Olomouc: Společnost pro dialog církve a státu, 2004.

KOP, František, Modus vivendi: nynější stav, jeho provedení, Praha: Orbis, 1937.

MACHULA, Jaromír, Vatikán a Československo (1938 – 1984), Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998.

PEHR, Michal, ŠEBEK, Jaroslav, Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918 – 1928), I. Úvodní studie, Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2012.

VALEŠ, Václav, Konfesní právo, Plzeň: Aleš Čeněk, 2008.

Sekundární zdroje:

BEDNÁŘ, František, Církev a stát, Praha: Melantrich, 1934.

D'AVACK, Alessandro, Vaticano e Santa Sede, Bologna: Editrice Guiffre, 1936.

KAPLAN, Karel, Československo v poválečné Evropě, Praha: Karolinum, 2004.

KLIMEK, Antonín, Boj o hrad II., Praha: Panevropa, 1996.

SCHULZE WESSEL, Martin, katolická církev a pozemková reforma 1945 – 1948, Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995.

TRAPL, Miloš, Politický katolicismus a československá strana lidová v Československu v letech 1918-1938, Praha: Státní pedagogické nakladatelství (SPN), 1990.

VESELÝ, Zdeněk, Diplomacie. (Teorie – praxe – dějiny), Plzeň: Aleš Čeněk, 2011.

b) Odborné články

HANUŠ, Jiří, kdo se bojí odluky?, in: LOUŽEK, Marek (ed.), Vztah církví a státu, roč. 2004, č. 31, Praha: Centrum pro politiku a ekonomiku (CEP), 2004.

KOLÁŘ, Petr, Myšlenka odluky církve od státu v období vzniku první Československé republiky, in: In omnibus caritatis, Praha: Karolinum, 2002.

TRETERA, Jiří Rajmund, K problematice mezinárodních smluv mezi státy a Apoštolským stolcem, in: Revue církevního práva, Praha: Společnost pro církevní právo, 2003.

c) online zdroje

REKTOŘÍK, Jaroslav (2000), Ekonomická dimenze křesťanství a církve – její reflexe v ČR [online], Brno: Masarykova Universita, dostupné z: <http://spcp.prf.cuni.cz/dokument/delimit.htm>

Smlouva mezi Českou republikou a Svatým stolcem o úpravě vzájemných vztahů [online], Praha: Česká biskupská konference, [cit. 30. 10. 2015], dostupné z: <http://tisk.cirkev.cz/res/data/006/000797.pdf?seek=7>.

Vládní návrh, kterým se předkládá Parlamentu České republiky k vyslovení souhlasu Návrh na ratifikaci Smlouvy mezi Českou republikou a Svatým stolcem [online], [cit. 3. 12. 2015], dostupné z: <http://www.psp.cz/knih/2002ps/stenprot/016schuz/s016213.htm>.

Seznam příloh

Příloha 1 Předpoklady Smlouvy mezi Českou republikou a Svatým stolcem

Příloha 2 Diplomatictí zástupci Svatého stolce v Praze

1. Předpoklady Smlouvy mezi Českou republikou a Svatým stolicí:

1. Pohled Svatého stolce

Základní rámec pohledu diplomacie Svatého stolce je určen faktem demokratického zřízení státu. V zemích, kde jsou porušována lidská práva, nelze ani předpokládat, že bude zachováno právo na náboženskou svobodu. Ústava České republiky tuto náboženskou svobodu zaručuje a je z tohoto důvodu přijatelným partnerem. Svatý stolec dává přednost tomu, aby se otázky vztahů mezi státem a církví řešily interně, totiž jednáním mezi biskupskými konferencemi a politickými představiteli země. Má-li sám do těchto jednání zasáhnout, pak pouze jako ten, kdo nabízí expertní služby, nebo zprostředkování, pokud by došlo k potížím v interních jednáních.

2. Pohled České republiky

Česká republika se snaží ve vztahu ke Svatému stolci chovat jako vyspělá evropská demokratická země. Historie vstupuje do vztahů komplexně, protože se sváří minulost před-komunistická i komunistická. Největší překážkou však nejsou dějiny, ale malé pochopení toho, co vlastně Svatý stolec představuje a co od něj lze očekávat. Toto je také důvod, proč převládajícím postojem českých politických představitelů byla velmi dlouho snaha odkládat řešení problémů, které Svatý stolec zajímají. Velkým omylem je také názor, že restituce jsou hlavní a nejdůležitější otázkou. Postoj České republiky svědčí o hloubce neznalosti povahy a mezinárodního postavení Svatého stolce. Ten vyplývá z přesvědčení, že si Svatý stolec něco přeje od české strany, nikoli naopak, a že jediným prostředkem, jak toho dosáhnout, je pro něj kladný výsledek snahy přesvědčit ji, že smlouvy jsou výhodné i pro Českou republiku.

3. Požadavky Svatého stolce

Lze je vyjádřit ve čtyřech bodech:

- restituce majetku – je ovšem snaha, aby se nemluvilo pouze o majetku
- vyučování náboženství ve státních školách – nejde však o to, aby se náboženství stalo povinným předmětem na těchto školách, jak si vykládají tento požadavek někteří proticírkevně zaměřeni politici
- pastorační péče ve věznicích a nemocnicích
- duchovní služba ve vojsku

4. Česká biskupská konference a její spolupráce s vládou České republiky

Tato spolupráce je dle Svatého stolce zcela klíčová, protože Svatý stolec přenechává řešení záležitostí interních vztahů české katolické církve a státu právě na těchto dvou aktérech. Biskupové mají znát politickou situaci, potřeby církve, nálady společnosti, postoje médií, apod. a informují o nich Svatý stolec.

5. Vztah mezi Českou republikou a Svatým stolcem mimo oblast ryze náboženských otázek

Jde o styky na úrovni Papežské rady pro kulturu a Ministerstva kultury ČR při různých kulturních akcích.

2. Diplomatické zástupci Svatého stolce v Praze

Clemente Micara (7. května 1920 – 30. května 1923)

Francesco Marmaggi (30. května 1923 – 13. února 1928)

Pietro Ciriaci (18. března 1928 – 9. ledna 1934)

Francesco Xaverio Ritter (5. srpna 1935, 1946 – 1948 jako intenuncius)

Od roku 1950 do nástupu mons. Coppy neobsazeno.

Giovanni Coppa (30. června 1990 – 31. prosince 1992 nuncius v ČSFR a poté v ČR 1. ledna 1993 – 19. května 2001)

Erwin Josef Ender (19. května 2001 – 25. listopadu 2003)

Diego Causero (10. ledna 2004 – 28. května 2011)

Giuseppe Leanza (současný nuncius v Praze jmenován 15. září 2011, akreditován 17. října 2011)